

Ακογιούνογλου, Μ., & Κόνιαρη, Δ. (2023). Μία σύντομη εισαγωγή στο θέμα του Συμποσίου: Αντιμετωπίζοντας προκλήσεις και εμβαθύνοντας στον αντίκτυπο της πανδημίας στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες, Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 367-369). Ε.Ε.Μ.Ε.



## ΣΥΜΠΟΣΙΟ Ι

### Αντιμετωπίζοντας προκλήσεις και εμβαθύνοντας στον αντίκτυπο της πανδημίας στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης

#### Συντονίστριες:

#### Μίτση Ακογιούνογλου

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Ιόνιο Πανεπιστήμιο  
akoyunoglou@ionio.gr

#### Δήμητρα Κόνιαρη

Ε.ΔΙ.Π., Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας  
dkoniari@uom.edu.gr

#### Περίληψη

*Οι εργασίες των εισηγητών του συμποσίου επικεντρώνονται στις ποικίλες πλευρές της επίδρασης των υγειονομικών μέτρων της πανδημίας COVID-19 στη μουσική εκπαίδευση όλων των βαθμίδων. Αναλύονται τρόποι προσέγγισης και διαχείρισης και διατυπώνονται προτάσεις, ούτως ώστε οι δυσκολίες να μετουσιωθούν σε θετικές και γόνιμες εκπαιδευτικές εμπειρίες για τον μελλοντικό εκπαιδευτικό μουσικής. Κεντρικές έννοιες που αναπτύσσονται είναι η χρήση της τεχνολογίας, η καλλιέργεια της ευελιξίας για την εφαρμογή διαφορετικών διδακτικών προσεγγίσεων, καθώς και το ψυχοσυναισθηματικό αποτύπωμα της υποχρεωτικής εξ αποστάσεως διδασκαλίας με στόχο την κατανόηση του φαινομένου για την παροχή μιας πολύπλευρης προετοιμασίας και κατάρτισης των μελλοντικών εκπαιδευτικών μουσικής.*

*Λέξεις κλειδιά:* πανδημία, COVID-19, εκπαιδευτικοί μουσικής, μουσική εκπαίδευση

## SYMPOSIUM I

### Investigating the challenges and ramifications of the pandemic on music education

#### Moderators

#### Mitsi Akoyunoglou

Assistant Professor, Department of Music Studies, Ionian University  
akoyunoglou@ionio.gr

#### Dimitra Koniari

Laboratory Teaching Personnel, Department of Music Science & Art, University of Macedonia  
dkoniari@uom.edu.gr

#### Abstract

*The papers presented at the symposium focus on the various aspects of the impact of the COVID-19 pandemic on music pedagogy in all levels of education in Greece. Ways and approaches of teaching music are analyzed and recommendations are put forward, so that the difficulties observed, due to the pandemic restrictions, could be transformed into positive and fruitful educational experiences for the future music educator. Central issues include the use of technology, the enhancement of flexibility in implementing various educational approaches, as well as the psycho-emotional imprint of compulsory distance learning in in-service music*

*educators' attitudes. The symposium aims to provide an understanding of the phenomenon and to suggest a multifaceted preparation and training of future music educators.*

**Keywords:** pandemic, COVID-19, music teachers, music education

### **Μία σύντομη εισαγωγή στο θέμα του συμποσίου**

Η πανδημία της νόσου COVID-19 έχει φέρει μόνιμες αλλαγές στη διδακτική συνθήκη, κάτι που για άλλους έχει θετικό πρόσημο, ενώ για άλλους ενισχύει αισθήματα ανασφάλειας και φόβου για το μέλλον της εκπαίδευσης. Ενώ διανύουμε τον τρίτο χρόνο της, η ανησυχία της εκπαιδευτικής κοινότητας παραμένει έκδηλη σε πολλά επίπεδα. Στις ακόλουθες εργασίες επιχειρείται η ανάλυση των τροποποιήσεων που απαιτήθηκαν από την τριτοβάθμια εκπαίδευση για τη μετάβαση από την εξ αποστάσεως στη δια ζώσης διδασκαλία-μάθηση και γίνεται μία συνοπτική περιγραφή των τρόπων που αντιμετώπισαν και διαχειρίστηκαν οι εκπαιδευτικοί μουσικής τις συνθήκες της πανδημίας. Στόχος είναι η εμβάθυνση στις αλλαγές που απαιτούνται για να διαμορφωθεί η εκπαίδευση των μελλοντικών μουσικοπαιδαγωγών με τρόπο που να μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις και τις νέες προκλήσεις στην μετά την πανδημία εποχή.

Η πανδημία εισήγαγε απρόσμενα και απροετοίμαστα μία νέα διδακτική συνθήκη, την εξ αποστάσεως διδασκαλία-μάθηση. Μία συλλογική μελέτη, βασισμένη σε στοιχεία από 31 χώρες, έδειξε ότι η πανδημία φανέρωσε και ενίσχυσε κοινωνικές αδικίες, μη ισότιμη πρόσβαση στη μάθηση για όλα τα παιδιά, αλλά και τεχνολογικές ανισότητες, όλα μείζονα ζητήματα που χρειάζεται κάθε χώρα να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί (Bozkurt et al., 2020). Αντίστοιχα και στη χώρα μας, δεν είναι λίγες οι αλλαγές που οι περιορισμοί της πανδημίας έφεραν στη λειτουργία των εκπαιδευτικών δομών, αλλά και στο μάθημα της μουσικής ειδικότερα (Ακογιούνου & Κόνιαρη, 2022· Βερβέρης & Αποστολής, 2020· Chrysostomou & Triantafyllaki, 2020).

Διερευνώντας την εμπειρία φοιτητ(ρι)ών του Πανεπιστημίου Κρήτης από την τηλεεκπαίδευση, αναδείχθηκαν τρεις τάσεις: η τεχνοφιλική, η αμφίσημη και η τεχνοσκεπτικιστική (Ζαϊμάκης, 2021). Αυτές οι τάσεις ήταν εμφανείς και σε μελέτη που συμμετείχαν εκπαιδευτικοί μουσικής κάθε βαθμίδας στη χώρα μας και από την οποία προέκυψε μία τέταρτη τάση: η τεχνοεπικριτική (Ακογιούνου & Κόνιαρη, 2022). Οι μουσικοπαιδαγωγοί που κλήθηκαν να διδάξουν εξ αποστάσεως ένα αντικείμενο από τη φύση του πραξιακό και βιωματικό, δυσκολεύτηκαν σε αυτή τη συνθήκη και για αρκετούς η τεχνοεπικριτική στάση ήταν μονόδρομος.

Η επιστροφή στη δια ζώσης διδασκαλία εν μέσω πανδημίας απαίτησε διαφορετικό σχεδιασμό και οργάνωση του μαθήματος και σε πολλές περιπτώσεις συμβιβασμούς από τους εκπαιδευτικούς μουσικής. Οι απαγορεύσεις και οι αυστηρές συστάσεις, όπως αυτές για το τραγούδι και τα πνευστά όργανα, τη μη κοινή χρήση μουσικών οργάνων, τις απολυμάνσεις των μέσων και των υλικών, τον περιορισμό της κίνησης και την τήρηση αποστάσεων, επέβαλαν τον επαναπροσδιορισμό των τρόπων, καθώς και το περιεχόμενο διδασκαλίας και προσέγγισης των μουσικοπαιδαγωγών στο μάθημά τους. Από τον Σεπτέμβριο του 2021, μετά την άρση αυτών των περιορισμών και τη σταδιακή επάνοδο στις προ-πανδημίας συνθήκες μουσικής διδασκαλίας, φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί μουσικής έχουν επιχειρήσει να επιστρέψουν σε ένα βιωματικό, ενεργητικό και διαδραστικό μάθημα μουσικής στις τάξεις τους.

Στις παρακάτω εργασίες διερευνώνται οι τρόποι αντιμετώπισης των εξ αποστάσεως μαθημάτων από τους εκπαιδευτικούς μουσικής, οι τροποποιήσεις που απαιτήθηκαν από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και οι αλλαγές που είναι αναγκαίες

για να ανταποκριθούμε σε αυτό το νέο εκπαιδευτικό τοπίο. Οι Σγατζή και Κόνιαρη περιγράφουν τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν διδάσκοντες και φοιτητές του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας κατά την περίοδο της πρώτης καραντίνας (Μάρτιος-Μάιος 2020). Οι Χρυσοστόμου και Τριανταφυλλάκη αναλύουν τις προσαρμογές στις οποίες προχώρησαν ώστε να καλυφθούν οι εκπαιδευτικές ανάγκες των φοιτητών στο πλαίσιο της πρακτικής άσκησης. Οι Βερβέρης και Αποστολής περιγράφουν τις δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπισαν και διαχειρίστηκαν οι καθηγητές μουσικών οργάνων στα μουσικά σχολεία. Τέλος, η Ακογιούνουγλου διερευνά και αναλύει τις ψυχολογικές και συναισθηματικές προεκτάσεις της εξ αποστάσεως μουσικής διδασκαλίας κατά τις δύο φάσεις του υποχρεωτικού εγκλεισμού, Μάρτιος-Ιούνιος 2020 και Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2020 αντίστοιχα.

Η εποχή της πανδημίας έφερε στο φως την αναγκαιότητα και τη χρησιμότητα της τεχνολογίας, αλλά επίσης ανέδειξε τις ελλείψεις και τα μειονεκτήματά της. Εύστοχα αναφέρει ο Ζαϊμάκης (2021, σελ. 13) ότι, «η εμπάθυνση της τεχνολογικής ενσωμάτωσης της τεχνολογίας στην εκπαίδευση είναι θεμιτή· προϋποθέτει όμως μακροπρόθεσμο και σοβαρό εκπαιδευτικό κοινωνικό σχεδιασμό και μια κριτική παιδαγωγική προσέγγιση του ρόλου της τεχνολογίας στα πανεπιστήμια που οραματιζόμαστε». Ειδικά στη μεταπανδημική εποχή, θα κληθούμε ως εκπαιδευτικοί μουσικής κάθε βαθμίδας, να βρούμε τη χρυσή τομή ανάμεσα στη βιωματική εμπειρία της αίθουσας διδασκαλίας και τον συμπληρωματικό ρόλο των τεχνολογικών καινοτομιών.

*Ευχαριστούμε θερμά τους δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα και εποικοδομητικά σχόλιά τους.*

### **Βιβλιογραφικές αναφορές**

- Ακογιούνουγλου, Μ., & Κόνιαρη, Δ. (2022). Διερεύνηση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών μουσικής στην εξ αποστάσεως διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής λόγω της πανδημίας του COVID-19. Στο Π. Βούβαρης, Κ. Καρδάμης, Γ. Κίτσιος, Ε. Σπυράκου, Ι. Σταϊνχάουερ & Ι. Φούλιας (Επιμ.), *Πρακτικά του 12ου Διατμηματικού Μουσικολογικού Συνεδρίου* υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας (Θεσσαλονίκη, 27-29 Νοεμβρίου 2020) (σσ. 435-454). Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Βερβέρης, Α., & Αποστολής, Α. (2020). Η εξ αποστάσεως διδασκαλία οργάνων στα Μουσικά Σχολεία κατά τη διάρκεια της καραντίνας του COVID-19. *Νέος Παιδαγωγός*, 19, 191-201.
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., Lambert, S.R., Al-Freih, M., Pete, J., Olcott Jr., D., Rodes, V., Aranciaga, I., Bali, M., Alvarez Jr., A.V., Roberts, J., Pazurek, A., Raffaghelli, J.E., Panagiotou, N., de Coëtlogon, P., ... Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 Pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3878572>
- Chrysostomou, S., & Triantafyllaki, A. (2020). Transitioning to online music teacher education: Challenges and opportunities for knowledge development. In R. Ferdig, E. Baumgartner, R. Hartshorne, R. Kaplan-Rakowski & C. Mouza (Eds.), *Teaching, technology, and teacher education during the COVID-19 pandemic: Stories from the field* (pp. 443-448). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE)
- Ζαϊμάκης, Γ. (2021). Τηλεκπαίδευση εκτάκτου ανάγκης σε συνθήκες πανδημίας. *Τρίτων*, 1, 12-13.

Σγατζή, Μ.Ν., & Κόνιαρη, Δ. (2023). Μουσικοτροπώντας εξ αποστάσεως στον καιρό της πανδημίας: εμπειρίες φοιτητ(ρι)ών και διδασκόντων του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Μια πιλοτική έρευνα. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 370-378). Ε.Ε.Μ.Ε.



**Μουσικοτροπώντας εξ αποστάσεως στον καιρό της πανδημίας:  
εμπειρίες φοιτητ(ρι)ών και διδασκόντων του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και  
Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Μια πιλοτική έρευνα**

**Μαρία Νεφέλη Σγατζή**

Μουσικός/Μουσικοπαιδαγωγός, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας  
msa18055@uom.edu.gr

**Δήμητρα Κόνιαρη**

Μουσικοπαιδαγωγός, Ε.ΔΙ.Π., Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας  
dkoniari@uom.edu.gr

**Περίληψη**

*Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα πιλοτικής έρευνας με αντικείμενο το πώς βίωσαν φοιτητές/φοιτήτριες και διδάσκοντες/διδάσκουσες του τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, το πέρασμα στην υποχρεωτική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, λόγω της πανδημίας της νόσου COVID-19, τον Μάρτιο του 2020 μέχρι και έναν χρόνο μετά, τον Μάρτιο του 2021. Στην έρευνα συμμετείχαν 48 φοιτητές και 28 διδάσκοντες του τμήματος. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν σε εθελοντική βάση ένα ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς. Παρουσιάζονται οι απόψεις που καταγράφηκαν για τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν σπουδαστές και διδάσκοντες κατά την αιφνίδια μετάβαση στην υποχρεωτική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, για την αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας και την επίδραση που είχε στις μεταξύ τους σχέσεις, στη μεταξύ τους επικοινωνία αλλά και στην ακαδημαϊκή και καλλιτεχνική τους έκφραση και εξέλιξη.*

**Λέξεις κλειδιά:** COVID-19, τριτοβάθμια μουσική εκπαίδευση, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, πανδημία, μουσική εκπαίδευση

**Online musicking during the pandemic:  
perspectives of students and teachers of the Department of Music Science and Art  
of the University of Macedonia. A pilot study**

**Maria Nefeli Sgatzzi**

Musician/Music Educator, Department of Music Science & Art, University of Macedonia  
msa18055@uom.edu.gr

**Dimitra Koniari**

Laboratory Teaching Personnel, Department of Music Science & Art, University of Macedonia  
dkoniari@uom.edu.gr

**Abstract**

*This pilot study presents the impact that the COVID-19 pandemic has had on music university education through the perspectives of students and teachers of the Department of Music Science and Art of the University of Macedonia. 48 students and 28 teachers completed a self-report questionnaire concerning their engagement on music lessons during the compulsory online music learning condition, the first months of the lockdown and one year after (March 2020 and March*

2021). *The study analyzes and presents the various challenges that students and teachers faced during this sudden transition to compulsory on-line education, and the effect on their artistic creativity and academic development.*

**Keywords:** COVID-19, higher education, music education, distance education, pandemic

## Εισαγωγή

Η πανδημία της νόσου COVID-19, ο υποχρεωτικός εγκλεισμός και κοινωνικός αποκλεισμός, και το αιφνίδιο πέρασμα στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση τάραξαν συθέμελα την εκπαιδευτική διαδικασία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα (Ζουρνά κ.ά., 2022) και παγκοσμίως (Pradeep, 2020). Στις 10 Μαρτίου 2020, η Γενική Γραμματέας της UNESCO, Audrey Azoulay, σημείωνε «Εισερχόμαστε σε αχαρτογράφητη περιοχή και εργαζόμαστε με όλες τις χώρες για να βρούμε λύσεις υψηλής τεχνολογίας, χαμηλής τεχνολογίας και χωρίς τη χρήση της τεχνολογίας, για να διασφαλίσουμε τη συνέχεια της μάθησης» (UNESCO, 2020).

Οι πρώτες μελέτες που δημοσιεύτηκαν για το πώς μπορεί να διασφαλιστεί η συνέχεια και η ισότιμη συμμετοχή όλων στην εκπαιδευτική διαδικασία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σημείωναν δύο σημαντικά θέματα που θα έπρεπε να αντιμετωπίσει δραστικά η εκπαιδευτική κοινότητα (Pradeep, 2020). Το πρώτο θέμα είχε να κάνει με τη διασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης όλων, σπουδαστών και διδασκόντων, στις διαδικασίες της εξ αποστάσεως διδασκαλίας-μάθησης. Αυτό σήμαινε τη στήριξη σπουδαστών και διδασκόντων που δεν είχαν την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή και δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τον προσωπικό τους χώρο, την αναζήτηση τρόπων για την αξιόπιστη εξ αποστάσεως αξιολόγηση των διδασκόμενων αντικειμένων, και την ανάγκη άμεσης ενημέρωσης και καθοδήγησης από τις τεχνικές υπηρεσίες των πανεπιστημίων, όλης της ακαδημαϊκής κοινότητας, για τους τρόπους αξιοποίησης και σωστού χειρισμού της διαθέσιμης τεχνολογίας και τεχνογνωσίας.

Το δεύτερο θέμα είχε ψυχολογικές διαστάσεις και αφορούσε την ανάγκη άμεσης ψυχολογικής στήριξης σπουδαστών και διδασκόντων, που λόγω της απειλής για την ίδια τη ζωή, που έφερε η συνθήκη της πανδημίας, και τις συνθήκες της κοινωνικής απόστασης και απομόνωσης που επέβαλε, μπορεί να ήταν ευάλωτοι στην εμφάνιση διαταραχών άγχους, απόσυρσης και κατάθλιψης. Η αντιμετώπιση των παραπάνω θεμάτων ήταν ακόμη πιο περίπλοκη και σύνθετη για γνωστικά αντικείμενα που η βιωματική διδασκαλία, η διάδραση και η σύμπραξη διδασκόντων-σπουδαστών ήταν πρωτίστης σημασίας για την πραγματοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπως είναι το αντικείμενο της μουσικής εκπαίδευσης (Daubney & Fautley, 2020· Chrysostomou & Triantafyllaki, 2020· Ververis & Apostolis, 2020· Σγατζή, 2022).

Τον Οκτώβριο του 2020 δημοσιεύτηκε έρευνα η οποία μέσω συνεντεύξεων στόχευε στο να ανιχνεύσει τις πρώτες αλλαγές που έφερε η υποχρεωτική μετάβαση στην εξ αποστάσεως διδασκαλία, στην επικοινωνία και στις σχέσεις σπουδαστών και διδασκόντων/προπονητών από τον χώρο του αθλητισμού και της μουσικής (Philippe et al., 2020). Οι πρώτες εμπειρίες που κατατέθηκαν συνηγορούσαν στο ότι η υποχρεωτική εξ αποστάσεως διάδραση στον χώρο του αθλητισμού και της μουσικής είχε ως επίπτωση τη δημιουργία τεσσάρων βασικών κατηγοριών στις νέες σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους σπουδαστές και τους διδάσκοντες/προπονητές: (α) την εγκαθίδρυση νέων μορφών σχέσεων, (β) την προσπάθεια και φροντίδα για δημιουργία νέων μορφών σχέσεων, (γ) την ανάπτυξη προσαρμοστικών και λειτουργικών σχέσεων, και (δ) την αδυναμία προσαρμογής των σχέσεων στις νέες συνθήκες, τη δημιουργία αποστασιοποιημένων σχέσεων και την παραίτηση των εμπλεκόμενων από την

προσπάθεια εγκαθίδρυσης κάποιους είδους επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης.

Παράλληλα, σε αντικείμενα που δεν ήταν πρωτίστης σημασίας για τη μάθηση η σύμπραξη και η βιωματική διάδραση των εμπλεκόμενων, σημειώθηκαν και κάποιες θετικές επιδράσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Σπουδαστές που κατοικούσαν σε απομακρυσμένες περιοχές ή δεν είχαν τη δυνατότητα εύκολης μετάβασης στα κέντρα εκπαίδευσης μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν τις ακαδημαϊκές τους υποχρεώσεις και να εξελίξουν με επιτυχία την εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία (Ζουρνά κ.ά., 2022). Επίσης, στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης, σπουδαστές και εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων, λόγω της υποχρεωτικότητας της χρήσης της τεχνολογίας, αναγκάστηκαν να εμπλουτίσουν σημαντικά τις γνώσεις τους σχετικά με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων για το μάθημα της μουσικής, να δημιουργήσουν διαδικτυακές ομάδες αφιερωμένες στη διδασκαλία της μουσικής σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (όπως η ιδιωτική ομάδα *E-class καθηγητών μουσικής* στην Ελληνική πλατφόρμα του Facebook) και παρατηρήθηκε, διεθνώς, μια σημαντική ανασύσταση και διάνθιση του προσφερόμενου ψηφιακού μουσικοπαιδαγωγικού υλικού σε διαδικτυακές πλατφόρμες ελεύθερης πρόσβασης (βλ. Ακογιούνου & Κόνιαρη, 2022· Agalianou, 2020· Pabst-Krueger & Ziegenmeyer, 2021).

Οι αλλαγές και οι μεταβολές που επιβλήθηκαν στις ζωές και την εκπαιδευτική διαδικασία όλων λόγω της υποχρεωτικής μετάβασης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, διατάραξαν τους συνήθεις τύπους αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας διδασκόντων-διδασκόμενων. Παρόλα αυτά, σε αρκετές περιπτώσεις, οι εμπλεκόμενοι μπόρεσαν να ξεπεράσουν τα εμπόδια της κοινωνικής απόστασης και να βρουν νέους τρόπους για την ανάπτυξη λειτουργικών και αποτελεσματικών σχέσεων και διαδράσεων. Σε αυτή τους την προσπάθεια, σημαντικό στοιχείο που βοήθησε στην αποτελεσματικότητά της, όπως τονίζουν οι Phillippe et al. (2020), ήταν η αμοιβαία θέληση και από τις δύο πλευρές, από διδάσκοντες και διδασκόμενους, να αναγνωρίσουν την ατομική ευθύνη και τον ρόλο του καθενός σε αυτή τη νέα συνθήκη, και οι διδάσκοντες να στηρίξουν συναισθηματικά τον εκπαιδευόμενο στο να πιστέψει στον εαυτό του και στις δυνατότητές του, να αναλάβει πρωτοβουλίες και να γίνει ο ίδιος υπεύθυνος για τη συνέχιση της εκπαίδευσής του.

### **Μεθοδολογία**

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω της χρήσης ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου. Το ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε χρησιμοποιώντας την εφαρμογή “Φόρμες” της Google (google forms). Η διακίνησή του έγινε χωριστά σε φοιτητές και διδάσκοντες. Στους φοιτητές διακινήθηκε ηλεκτρονικά, μέσω της ιδιωτικής διαδικτυακής ομάδας “*ΜΕΤαζύ μας*” που έχει δημιουργηθεί από τους φοιτητές του τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας στην ηλεκτρονική πλατφόρμα του Facebook. Στους διδάσκοντες του τμήματος ο σύνδεσμος του ερωτηματολογίου στάλθηκε με προσωπική πρόσκληση στον ιδρυματικό τους ηλεκτρονικό λογαριασμό. Η διακίνηση του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2021. Οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν αναλύθηκαν με περιγραφική ποσοτική ανάλυση.

### **Συμμετέχοντες**

Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν 76 άτομα, εκ των οποίων οι 48 ήταν φοιτητές/φοιτήτριες του τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και οι 28 ήταν διδάσκοντες/διδάσκουσες του τμήματος. Οι φοιτητές που συμμετείχαν στην έρευνα προέρχονταν από όλες τις κατευθύνσεις του τμήματος, με εξαίρεση την κατεύθυνση της Βυζαντινής μουσικής (ποσοστό συμμετοχής: 22% επί των

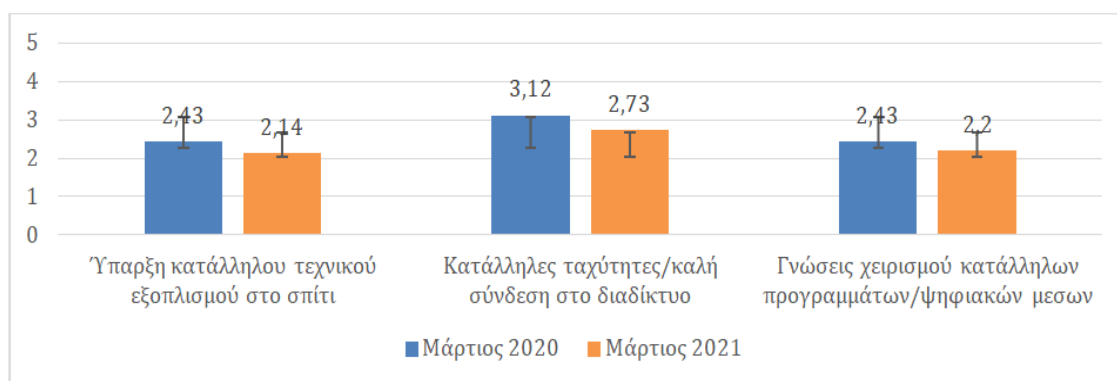
εν ενεργεία φοιτητών). Οι διδάσκοντες που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο προέρχονταν από όλες τις κατευθύνσεις του τμήματος (ποσοστό συμμετοχής: 76% επί των διδασκόντων που έλαβαν το ερωτηματολόγιο).

### Αποτελέσματα

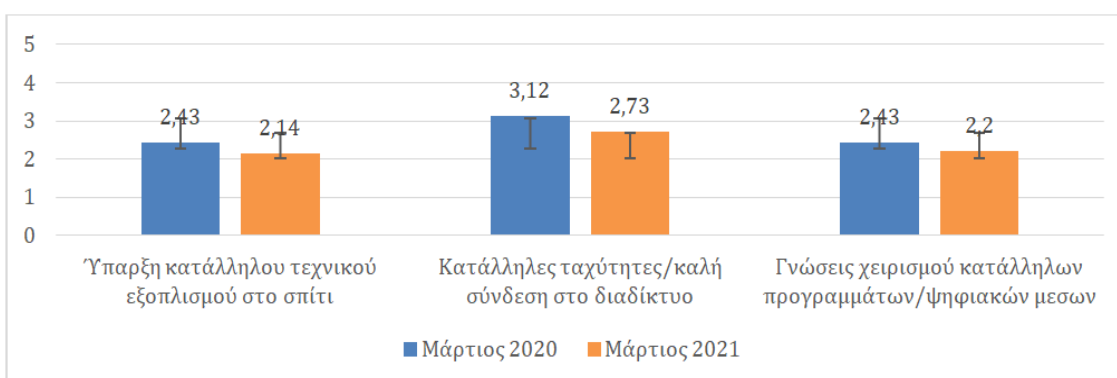
Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά τον βαθμό δυσκολίας που βίωσαν σπουδαστές και διδάσκοντες στην αρχή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και ένα χρόνο μετά, σε θέματα υλικοτεχνικής υποδομής, επικοινωνίας, αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας/ αξιολόγησης των μαθημάτων καθώς και η επίπτωση που ανέφεραν ότι ένοιωσαν στην ακαδημαϊκή και καλλιτεχνική τους εξέλιξη.

#### **α) Βαθμός δυσκολίας σε θέματα υλικοτεχνικής υποδομής, φοιτητών και διδασκόντων, στην αρχή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (Μάρτιος 2020) και έναν χρόνο μετά (Μάρτιος 2021)**

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα κλήθηκαν να βαθμολογήσουν σε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert τον βαθμό δυσκολίας που βίωσαν σε θέματα τεχνολογίας και τεχνογνωσίας στην αρχή της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και έναν χρόνο μετά. Παρατηρήθηκε ότι οι μέσοι όροι των βαθμών δυσκολίας που δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες στα θέματα αυτά, δεν διέφεραν σημαντικά ανάμεσα στις δύο ομάδες του δείγματος και σημείωσαν μια μικρή βελτίωση έναν χρόνο μετά (Γραφήματα 1 και 2).



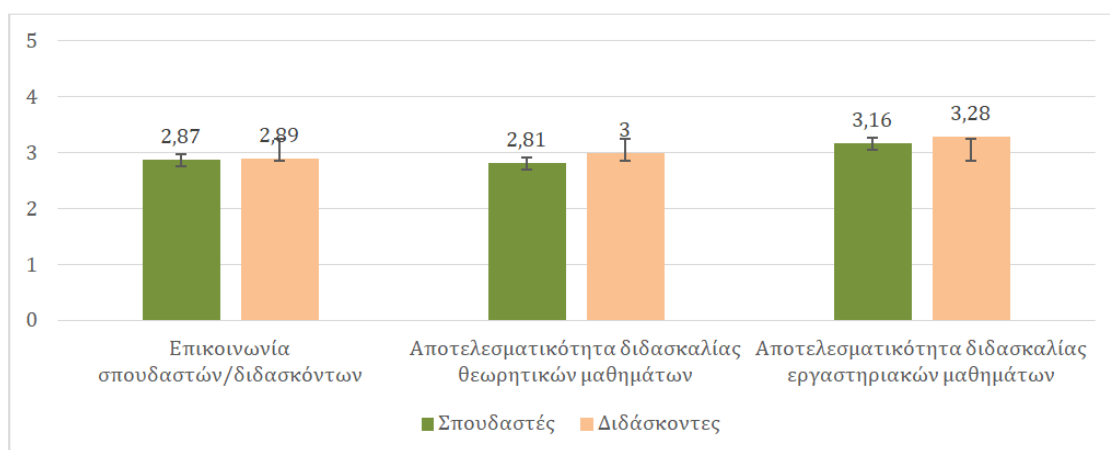
Γράφημα 1. Μέσος όρος του βαθμού δυσκολίας που δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν οι φοιτητές/φοιτήτριες σε θέματα υλικοτεχνικής υποδομής και τεχνογνωσίας τον Μάρτιο του 2020 και έναν χρόνο μετά. Χρήση πενταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου 1=καθόλου και 5=πάρα πολύ.



Γράφημα 2. Μέσος όρος του βαθμού δυσκολίας που δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν οι διδάσκοντες/διδάσκουσες σε θέματα υλικοτεχνικής υποδομής και τεχνογνωσίας τον Μάρτιο του 2020 και έναν χρόνο μετά. Χρήση πενταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου 1=καθόλου και 5=πάρα πολύ

**β) Βαθμός δυσκολίας στην επικοινωνία σπουδαστών-διδασκόντων και αίσθημα αποτελεσματικότητας της εξ αποστάσεως παρακολούθησης/διδασκαλίας θεωρητικών και εργαστηριακών μαθημάτων**

Οι μέσοι όροι του βαθμού δυσκολίας που βίωσαν οι φοιτητές και οι διδάσκοντες σε θέματα επικοινωνίας και αίσθησης αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας των διδασκόμενων μαθημάτων κυμαίνονται, επίσης, στα ίδια επίπεδα και στις δύο ομάδες. Παρατηρείται μια μικρή διαφορά ανάμεσα στο αίσθημα αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας των εργαστηριακών και των θεωρητικών μαθημάτων, με τα εργαστηριακά μαθήματα να λαμβάνουν μεγαλύτερη βαθμολογία βαθμού δυσκολίας, αλλά και οι δύο ομάδες σημείωσαν και για τις δύο κατηγορίες μαθημάτων βαθμό δυσκολίας πάνω από το 2,5 σε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (Γράφημα 3).

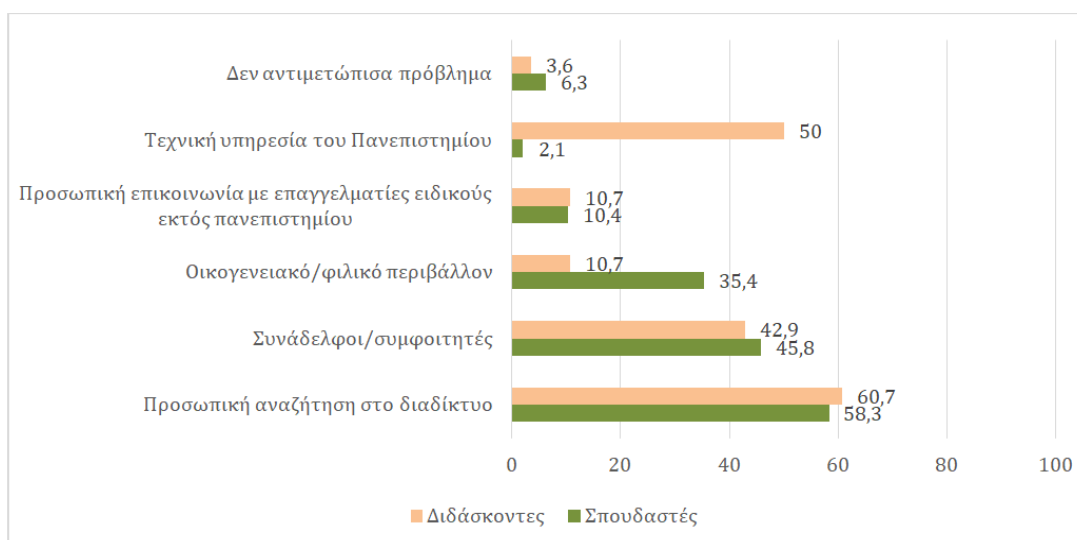


Γράφημα 3. Μέσος όρος του βαθμού δυσκολίας που αντιμετώπισαν οι φοιτητές/φοιτήτριες και οι διδάσκοντες/διδάσκουσες στη μεταξύ τους επικοινωνία και την αίσθηση για την αποτελεσματικότητα των μαθημάτων. Χρήση πενταβάθμιας κλίμακας Likert όπου 1=καθόλου και 5=πάρα πολύ.

**γ) Αναζήτηση βοήθειας για την αντιμετώπιση των τεχνικών δυσκολιών**

Όσον αφορά τις απαντήσεις που λήφθηκαν στο ερώτημα για το από πού αναζήτησαν βοήθεια για την αντιμετώπιση των τεχνικών προβλημάτων που συνάντησαν στο αρχικό πέρασμα στην εξ αποστάσεως διδασκαλία, το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών (58,3%) αλλά και των διδασκόντων (60,7%) δήλωσαν ότι έψαξαν μόνοι τους βοήθεια στο διαδίκτυο. Είναι αξιοσημείωτο ότι μόνο το 2,1% των σπουδαστών δήλωσε ότι ζήτησε βοήθεια από την τεχνική υπηρεσία του πανεπιστημίου, σε αντίθεση με την ομάδα των διδασκόντων όπου εκεί το ποσοστό ανέρχεται στο 50% των συμμετεχόντων (Γράφημα 4).





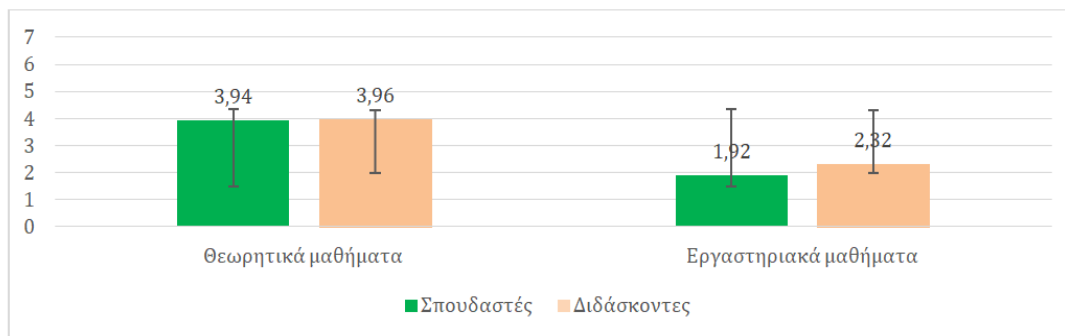
Γράφημα 4. Αναζήτηση βοήθειας για την επίλυση τεχνικών προβλημάτων κατά την εξ αποστάσεως διδασκαλία/εκπαίδευση

**δ) Διαφορά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από τη δια ζώσης σε θέματα διδασκαλίας μάθησης και επικοινωνίας σπουδαστών - διδασκόντων.**

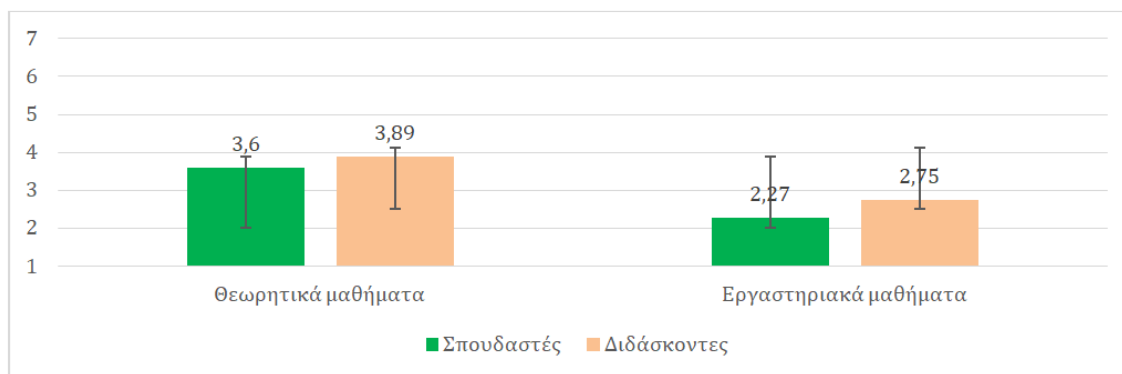
Ένα ερώτημα που κλήθηκαν, επίσης, να απαντήσουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα είναι να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητα σε θέματα διδασκαλίας και μάθησης στη συνθήκη της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, όπως τη βίωσαν λόγω της πανδημίας, σε σχέση με τη δια ζώσης, χρησιμοποιώντας επταβάθμια κλίμακα Likert, όπου το 1=παντελή έλλειψη της αίσθησης αποτελεσματικότητας και το 7=πολύ αποτελεσματικό. Τα ερωτήματα αφορούσαν τον βαθμό αίσθησης αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας εργαστηριακών έναντι των θεωρητικών μαθημάτων, τον βαθμό αίσθησης αποτελεσματικότητας της αξιολόγησης της παρεχόμενης γνώσης κατά τα εξ αποστάσεως εργαστηριακά σε αντίθεση με τα θεωρητικά μαθήματα, και, τέλος, τον βαθμό αίσθησης αποτελεσματικότητας της επικοινωνίας σπουδαστών-διδασκόντων.

Παρατηρήθηκαν κοινές τάσεις στις απαντήσεις και των δύο ομάδων του δείγματος. Η αίσθηση της αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας των εργαστηριακών μαθημάτων έλαβε τη χαμηλότερη βαθμολογία, σε σχέση με τη διδασκαλία των θεωρητικών μαθημάτων, κάτι που ήταν αναμενόμενο (Γράφημα 5). Όμως, όσον αφορά την αίσθηση της αποτελεσματικότητας της αξιολόγησης των εργαστηριακών μαθημάτων, σε σχέση με τα θεωρητικά μαθήματα, η μεταξύ τους διαφορά ήταν μικρότερη (Γράφημα 6).

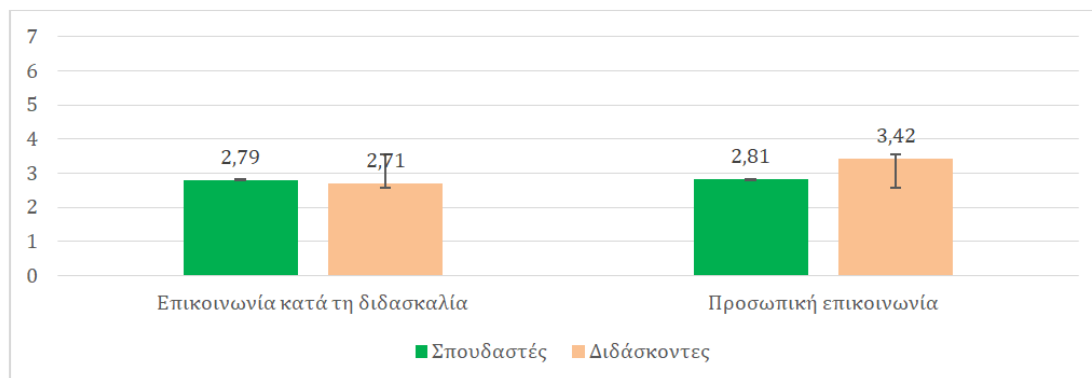
Τέλος, και οι δύο ομάδες του δείγματος βαθμολόγησαν ιδιαίτερα χαμηλά την αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας σπουδαστή-διδάσκοντα τη στιγμή του εξ αποστάσεως μαθήματος, αλλά και την αποτελεσματικότητα της προσωπικής τους επικοινωνίας σπουδαστή-διδάσκοντα, κατά τη διάρκεια της πανδημίας (Γράφημα 7).



Γράφημα 5. Διαφορές ανάμεσα στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και στη δια ζώσης διδασκαλία σε θέματα αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας/μάθησης των θεωρητικών και των εργαστηριακών μαθημάτων (7βάθμια κλίμακα τύπου Likert όπου 1=καθόλου και 7=πάρα πολύ).



Γράφημα 6. Διαφορές ανάμεσα στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και στη δια ζώσης διδασκαλία σε θέματα αποτελεσματικότητας της αξιολόγησης των θεωρητικών και των εργαστηριακών μαθημάτων (7βάθμια κλίμακα τύπου Likert όπου 1=καθόλου και 7=πάρα πολύ).

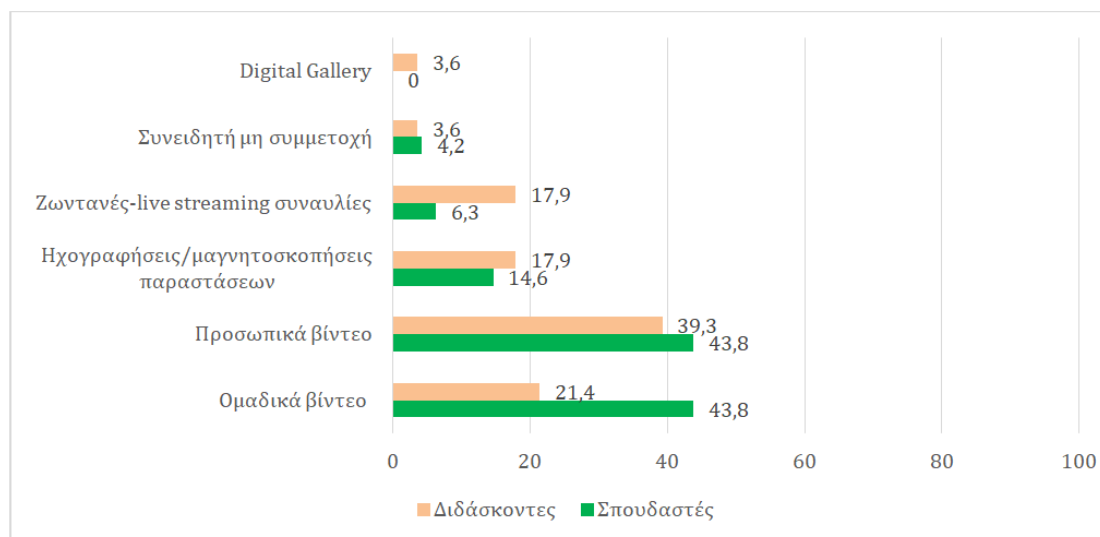


Γράφημα 7. Διαφορές ανάμεσα στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και στη δια ζώσης διδασκαλία όσον αφορά την επικοινωνία διδασκόντων-διδασκόμενων κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας και σε προσωπικό επίπεδο (7βάθμια κλίμακα τύπου Likert όπου 1=καθόλου και 7=πάρα πολύ).

#### ε) Συμμετοχή σε μουσικές δράσεις κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού

Τέλος, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα να δηλώσουν τις μουσικές/ καλλιτεχνικές δράσεις στις οποίες έλαβαν μέρος την περίοδο της καραντίνας. Στην ομάδα των φοιτητών, τα ομαδικά βίντεο (βίντεο καραντίνας) και τα ατομικά βίντεο ήταν οι δράσεις στις οποίες συμμετείχε το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (43,8%). Ακολουθούν η ηχογράφηση/μαγνητοσκόπηση παραστάσεων (14,6%) και οι ζωντανές/live streaming συναυλίες (6,3%). Στους διδάσκοντες, υπερτερεί η δημιουργία προσωπικών βίντεο (39,3%), και ακολουθούν η δημιουργία ομαδικών βίντεο (21,4%), οι

ηχογραφήσεις/μαγνητοσκοπήσεις παραστάσεων (17,9%), οι ζωντανές/live streaming συναυλίες (17,9%) και η δημιουργία Ψηφιακής Γκαλερί (Digital Gallery) (3,6%). 1 σπουδαστής (4,2%) και 1 διδάσκων (3,6%) σημείωσαν τη συνειδητή αποχή τους από την καλλιτεχνική έκφραση μέσω της τεχνολογίας (Γράφημα 8).



Γράφημα 8. Συμμετοχή σε μουσικές/καλλιτεχνικές δράσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

## Συζήτηση

Η αιφνίδια μετάβαση στην εξ αποστάσεως διδασκαλία αποτέλεσε μια σημαντική πρόκληση, στον χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με δύσκολες στη διαχείρισή τους μεταβλητές, τόσο για τους φοιτητές όσο και για τους διδάσκοντες. Στα γνωστικά αντικείμενα όπου η βιωματική επικοινωνία και διάδραση σπουδαστών/διδασκόντων ήταν σημαντική για την πραγματοποίηση της διδασκαλίας, οι δυσκολίες αυτές ήταν ακόμη μεγαλύτερες και είχαν να κάνουν: α) με την έλλειψη κατάλληλης τεχνολογικής υποδομής και τεχνογνωσίας για τη διαχείριση ψηφιακών εργαλείων που μπορούσαν αποτελεσματικά να υποστηρίξουν την εξ αποστάσεως μουσική πράξη, β) με το αίσθημα χαμηλής αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας και της αξιολόγησης των εργαστηριακών μαθημάτων μουσικής πράξης και γ) με την ανάγκη των σπουδαστών να συμπράξουν καλλιτεχνικά και να επικοινωνήσουν με τους συναδέλφους τους και με τους διδάσκοντες, ακόμη και εξ αποστάσεως.

Όπως σημειώνει η Ολυμπία Αγαλιανού σε διαδικτυακό της άρθρο με προτάσεις για τη διαδικτυακή διδασκαλία του Schulwerk τον καιρό της πανδημίας (Agalianou, 2020), τίποτα δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον ρόλο της βιωματική εκπαίδευσης, της διάδρασης, της συνεργασίας και των διαπροσωπικών αλληλεπιδράσεων κατά τη διδασκαλία της μουσικής πράξης. Παρόλα αυτά, ακόμη και τόσο παλιά όσο το 1948, ο ίδιος ο Carl Orff είχε χρησιμοποιήσει το ραδιόφωνο ως μέσο για την παρουσίαση του πρώτου προγράμματος του Schulwerk σε παιδιά, κάτι που θα μπορούσε να παρομοιαστεί με ένα είδος εξ αποστάσεως μουσικής εκπαίδευση (Agalianou, 2020).

Το αιφνίδιο πέρασμα στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση στον χώρο της μουσικής εκπαίδευσης δημιούργησε μια πληθώρα προβλημάτων, τα οποία, έναν χρόνο μετά την έναρξη της πανδημίας, παρουσίασαν κάποια βελτίωση αλλά όχι σε σημαντικό βαθμό. Παρόλα αυτά, τα μέλη της μουσικής εκπαιδευτικής κοινότητας αντέδρασαν από την αρχή της πανδημίας δυναμικά, δημιουργικά και αναζήτησαν εμπνευσμένες λύσεις σε νέες τεχνολογικές και ψηφιακές λειτουργίες, αποκτώντας καινούργιες γνώσεις. Μια

σημαντική πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει η τριτοβάθμια ακαδημαϊκή μουσική κοινότητα σήμερα, μετά την πανδημία, είναι να βρει τον κατάλληλο τρόπο να ενσωματώσει αυτές τις νέες τεχνολογικές ψηφιακές γνώσεις που απέκτησε τον καιρό της πανδημίας στην εκπαιδευτική και καλλιτεχνική διαδικασία, ως ένα νέο διδακτικό εργαλείο, προς όφελος του μαθήματος της μουσικής, της μουσικής επιστήμης και της μουσικής τέχνης.

### Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agalianou, O. (2020). How to teach Orff-Schulwerk online: Article providing information and inspiration. In *Ideas for online and in-person teaching*. International Orff-Schulwerk Forum Salzburg. <https://www.orff-schulwerk-forum-salzburg.org/online-ideas>
- Ακογιάννου, Μ., & Κόνιαρη, Δ. (2022). Διερεύνηση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών μουσικής στην εξ αποστάσεως διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής λόγω της πανδημίας του COVID-19. Στο Π. Βούβαρης, Κ. Καρδάμης, Γ. Κίτσιος, Ε. Σπυράκου, Ι. Σταϊνχάουερ & Ι. Φούλιας (Επιμ.), *Πρακτικά του 12ου Διατμηματικού Μουσικολογικού Συνεδρίου υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας* (Θεσσαλονίκη, 27-29 Νοεμβρίου 2020) (σσ. 435-454). Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Chrysostomou, S., & Triantafyllaki, A. (2020). Transitioning to online music teacher education: Challenges and opportunities for knowledge development. In R. E. Ferdig, E. Baumgartner, R. Hartshorne, R. Kaplan Rakowski & C. Mouza (Eds.), *Teaching, Technology, and Teacher Education During the COVID-19 Pandemic: Stories from the Field* (pp. 443-448). Association for the Advancement of Computing in Education. <https://www.learntechlib.org/p/216903/>
- Daubney, A., & Fautley, M. (2020). Editorial Research: Music education in a time of pandemic. *British Journal of Music Education*, 37(1), 107-114.
- Ζουρνά, Χρ., Παπαβασιλείου-Αλεξίου, Ι., Παπακότα, Α., Κουτσουπιάς, Ν., & Ρούσης, Δ. (2022). Αλλαγές σε μια χαοτική εποχή: Έρευνα σε προπτυχιακούς φοιτητές για την επίδραση της πανδημίας COVID-19 στη σταδιοδρομία. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής - Προσανατολισμού*, 128-129, 13-23.
- Pabst-Krueger, M., & Ziegenmeyer, A. (Eds.) (2021). *Perspectives for music education in schools after the pandemic*. Network of Music Teacher Associations in Europe. [https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/EAS/European\\_Network\\_of\\_Music\\_Teachers\\_Associations\\_Joint\\_Publication\\_2021\\_Perspectives\\_for\\_music\\_education\\_in\\_schools\\_after\\_the\\_pandemic.pdf](https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/EAS/European_Network_of_Music_Teachers_Associations_Joint_Publication_2021_Perspectives_for_music_education_in_schools_after_the_pandemic.pdf)
- Phillippe, R. A., Schiavio, A., & Biasutti, M. (2020). Adaptation and destabilization of interpersonal relationships in sport and music during the COVID-19 lockdown. *Heliyon*, 6(10), e05212. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05212>.
- Pradeep, S., (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus*, 12(4), e7541. <https://doi.org/10.7759/cureus.7541>.
- Σγατζή, Ν. (2021). *Τριτοβάθμια μουσική εκπαίδευση και COVID-19. Διερεύνηση των απόψεων φοιτητών και διδασκόντων του ΤΜΕΤ για την εκπαιδευτική εμπειρία τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Έρευνα ερωτηματολογίου*. [Πτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας]. ΨΗΦΙΔΑ <http://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/25667>
- UNESCO (2020, 10 Μαρτίου). *News: With one in five learners kept out of school, UNESCO mobilizes education ministers to face the COVID-19 crisis*. <https://www.unesco.org/en/articles/one-five-learners-kept-out-school-unesco-mobilizes-education-ministers-face-covid-19-crisis>
- Ververis, A., & Apostolis, A. (2020). Online music education in the era of COVID-19: Teaching instruments in public music secondary schools of Greece During the 2020 lockdown. In R. Thripp (Eds.), *Proceedings of ICSES 2020* (pp. 1-9). ISTES.
- World Health Organization (WHO) (2020). *Novel coronavirus (2019-nCoV): Situation report 22*. Ανακτήθηκε στις 10/06/2021. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>

Χρυσοστόμου, Σμ., & Τριανταφυλλάκη, Α. (2023). Αναπροσαρμόζοντας την πρακτική διδασκαλία των φοιτητών του ΤΜΣ, ΕΚΠΑ, σε συνθήκες πανδημίας. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 379-385). Ε.Ε.Μ.Ε.



## **Αναπροσαρμόζοντας την πρακτική διδασκαλία των φοιτητών του ΤΜΣ, ΕΚΠΑ, σε συνθήκες πανδημίας**

**Σμαράγδα Χρυσοστόμου**

Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, ΕΚΠΑ  
schrysos@music.uoa.gr

**Αγγελική Τριανταφυλλάκη**

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, ΕΚΠΑ  
a\_triant@music.uoa.gr

### **Περίληψη**

*Ο υποχρεωτικός εγκλεισμός και η υποχρεωτική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά το 2020 και 2021 και η μεταφορά σε σύγχρονες και ασύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις ανάγκασε τους εκπαιδευτικούς μουσικής να ανακαλύψουν νέους τρόπους για τη διδασκαλία των γνωστικών αντικειμένων τους και να εξερευνήσουν νέα εργαλεία διδασκαλίας και μάθησης. Στο ΤΜΣ ΕΚΠΑ προχωρήσαμε στην προσαρμογή του μοντέλου εφαρμογής της διδακτικής άσκησης/πρακτικής διδασκαλίας (practicum) προκειμένου να καλύψουμε τις ανάγκες των φοιτητών και μελλοντικών εκπαιδευτικών. Ο στόχος μας ήταν να προσαρμόσουμε τα στοιχεία που θεωρούμε σημαντικά στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, προσπαθώντας να εξασφαλίσουμε την ουσιαστική ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων των φοιτητών μας -δεξιοτήτων και γνώσεων που θα ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες και τα νέα δεδομένα. Ταυτόχρονα, θα έπρεπε το μοντέλο αυτό να χαρακτηρίζεται από ευελιξία ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί εκ νέου καθώς οι συνθήκες θα άλλαζαν. Η παρουσίαση αυτή περιγράφει την πορεία των πέντε σταδίων που ακολουθήσαμε και τα αποτελέσματα από την εφαρμογή του μοντέλου.*

**Λέξεις κλειδιά:** πρακτική άσκηση, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, πανδημία, TPACK

## **Readjusting the practicum model at the Department of Music Studies, NKUA during the pandemic**

**Smaragda Chrysostomou**

Professor, Department of Music Studies, National & Kapodistrian University of Athens  
schrysos@music.uoa.gr

**Angeliki Triantafyllaki**

Assistant Professor, Department of Music Studies, National and Kapodistrian University of Athens  
a\_triant@music.uoa.gr

### **Abstract**

*The teaching practice (practicum) is one of the most important parts of initial teacher preparation and pedagogical training. During this transitional period future music teachers are expected to develop skills and attitudes that will help them be effective in music teaching. Lockdown and the obligatory online teaching that followed the pandemic during 2020 and 2021 created new needs for music teachers that had to quickly adjust and find new tools and means to teach music. At the Music Studies department of the NKUA we proceeded with the adjustment of our practicum model*

*in order to adapt to these unique circumstances and cover our students' and pre-service music teachers' needs. We aimed to evolve students' practicum in ways so that our students develop new skills and knowledge that relate to the new conditions. Simultaneously, this model needed to be flexible so as to adjust to the continuous shifts during and after the pandemic. This presentation describes the processes of the five stages that we developed and examines critically the results from their application.*

**Keywords:** Teaching practice, distance education, pandemic, TPACK

### **Εισαγωγή - Πλαίσιο**

Η αρχική προετοιμασία και η παιδαγωγική κατάρτιση των μελλοντικών εκπαιδευτικών είναι ένα πεδίο που έχει συζητηθεί και ερευνηθεί εκτεταμένως (Ballantyne & Packer, 2004· Britzman, 2003· Calvert, 2016· Darling-Hammond, 2017· Verastro & Leglar, 1992). Το περιεχόμενο των σπουδών, οι ικανότητες, οι γνώσεις και οι δεξιότητες που απαιτούνται για την βέλτιστη και περισσότερο αποτελεσματική προετοιμασία των εκπαιδευτικών όλων των ειδικοτήτων βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης σε κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Ένα από τα σημαντικότερα μέρη της αρχικής αυτής προετοιμασίας είναι η διδακτική άσκηση/πρακτική διδασκαλία (practicum, όπως ονομάζεται σε πολλές χώρες της Ευρώπης). Κατά τη διάρκεια αυτής αναμένεται από τους μελλοντικούς εκπαιδευτικούς να αποκτήσουν και να αναπτύξουν δεξιότητες και συμπεριφορές που θα τους καταστήσουν αποτελεσματικούς στην διδασκαλία τους. Η περίοδος αυτής, της πρακτικής διδασκαλίας, είναι αναντικατάστατη, καθώς οι φοιτητές αποκτούν εμπειρίες και έρχονται σε επαφή με την σχολική πραγματικότητα και αντιλαμβάνονται την πολυπλοκότητα του ρόλου του εκπαιδευτικού.

Η διεθνής βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολλές μελέτες και μοντέλα εφαρμογής της πρακτικής διδασκαλίας και άσκησης. Πλήθος ερευνών επικεντρώνεται στην κρίσιμη αυτή περίοδο και αναδεικνύει τη σημασία της στην διαμόρφωση των συμπεριφορών, στην απόκτηση των δεξιοτήτων και στις αλλαγές που συντελούνται όσον αφορά τις ιδέες και τις απόψεις των μελλοντικών εκπαιδευτικών, στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της κριτικής σκέψης τους (Thompson, 2009· Triantafyllaki, 2016).

Στην παρουσίαση που ακολουθεί θα περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο άλλαξε και προσαρμόστηκε το μοντέλο της πρακτικής διδασκαλίας που εφαρμόζεται στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΕΚΠΑ προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των φοιτητών του Τμήματος κατά τις έκτακτες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στην περίοδο του εγκλεισμού κατά την πανδημία COVID19.

### **Το πλαίσιο**

Το μοντέλο της πρακτικής διδασκαλίας που εφαρμόζεται στο ΤΜΣ του ΕΚΠΑ τα τελευταία 8-10 χρόνια, μετά την θεσμοθέτηση της παιδαγωγικής επάρκειας, έχει διάρκεια 2 εξαμήνων και επικεντρώνεται/δίνει έμφαση σε τρία βασικά στοιχεία/συστατικά.

1. Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο με εργαστηριακή μορφή και σύνδεση θεωρίας με την πράξη. Εφαρμόζονται στην πράξη οι θεωρητικές γνώσεις που έχουν αποκτηθεί στα υπόλοιπα τέσσερα μαθήματα που είναι υποχρεωτικά για την απόκτηση της παιδαγωγικής επάρκειας, σχεδιάζοντας μαθήματα για διαφορετικές τάξεις και βαθμίδες, με αξιοποίηση και διασύνδεση των αναλυτικών προγραμμάτων, οργανώνοντας μουσικές δραστηριότητες με συγκεκριμένους στόχους, εξερευνώντας και σχεδιάζοντας εργαλεία αξιολόγησης των μαθητών, συζητώντας διλήμματα και προβληματισμούς κατά τη διαχείριση της τάξης.

2. Η διδακτική άσκηση/πρακτική διδασκαλία (practicum) που περιλαμβάνει την παρατήρηση/παρακολούθηση εκπαιδευτικών μουσικής σε 3 διαφορετικά σχολεία -ένα πρωτοβάθμιας, ένα δευτεροβάθμιας και ένα μουσικό σχολείο και μία ατομική διδασκαλία σε κάθε ένα από αυτά τα σχολεία. Η εφαρμογή αυτή πραγματοποιείται με την υποστήριξη μιας μεγάλης ομάδας μεντόρων/ εκπαιδευτικών μουσικής σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Αττικής.
3. Ο αναστοχασμός, ως μια σημαντική διεργασία, ενθαρρύνεται με διαφορετικά εργαλεία και διαδικασίες σε όλη τη διάρκεια των δύο αυτών εξαμήνων και ιδιαίτερα κατά το practicum. Όλες οι δραστηριότητες και τα μαθήματα στο πανεπιστήμιο ενέχουν τη διάσταση του αναστοχασμού, περιλαμβάνουν τον αναστοχασμό ως διακριτή δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, οι φοιτητές οφείλουν να χρησιμοποιήσουν μια σειρά από εργαλεία που έχουν δημιουργηθεί με αυτό ως στόχο, όπως είναι το αναστοχαστικό ημερολόγιο των παρακολουθήσεων και η αυτοαξιολόγηση της διδασκαλίας.

### **Αναπροσαρμογή της πρακτικής άσκησης στο ΤΜΣ, ΕΚΠΑ**

Ο υποχρεωτικός εγκλεισμός και η υποχρεωτική εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά το 2020 και 2021 και η μεταφορά σε σύγχρονες και ασύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις δημιούργησε νέες ανάγκες. Οι εκπαιδευτικοί ήταν υποχρεωμένοι να ανακαλύψουν νέους τρόπους για τη διδασκαλία των γνωστικών αντικειμένων τους και να εξερευνήσουν νέα εργαλεία διδασκαλίας και μάθησης. Όπως ήταν φυσικό, μέσα στο νέο αυτό τοπίο, οι εντάσεις που δημιουργήθηκαν ήταν πολλές και επηρέασαν όλον τον κόσμο της εκπαίδευσης και όλες τις βαθμίδες.

Χρειάστηκε επομένως να προσαρμόσουμε το μοντέλο εφαρμογής της πρακτικής διδασκαλίας και να οργανώσουμε εκ νέου τις προϋποθέσεις ολοκλήρωσης της διδακτικής άσκησης. Ο στόχος μας ήταν να προσαρμόσουμε τα συστατικά που θεωρούμε σημαντικά στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, προσπαθώντας να εξασφαλίσουμε την ουσιαστική ανάπτυξη δεξιοτήτων και γνώσεων των φοιτητών μας - δεξιοτήτων και γνώσεων που θα ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες και στις νέες συνθήκες. Ταυτόχρονα θα έπρεπε να είναι ευέλικτο το μοντέλο ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί εκ νέου, καθώς οι συνθήκες θα άλλαζαν. Αυτό αποτέλεσε μια διαδικασία πέντε σταδίων:

- Καταγραφή της εξέλιξης κάθε φοιτητή - σε ποιο σημείο κάλυψης των υποχρεώσεών του βρισκόταν ο καθένας και η καθεμία.
- Εναλλακτικές επιλογές για παρατήρηση διδασκαλίας (όπως διαθέσιμα βίντεο σε διαδικτυακές πλατφόρμες ελληνικές και ξένες).
- Ενίσχυση της συνεργασίας μας με την ομάδα των μεντόρων ώστε να υπάρχει η πρόσβαση στις online διδασκαλίες τους. Επιπρόσθετα, γνωρίζοντας ότι οι φοιτητές/τριες θα αντιμετώπιζαν στη μετα-πανδημία εποχή διαφορετικές συνθήκες ξανά, δώσαμε έμφαση στην ενίσχυση της σχέσης μέντορα-φοιτητή ώστε να προκύψει ουσιαστικός διάλογος για τις καθημερινές συνθήκες του έργου των μεντόρων-εκπαιδευτικών, προ και κατά την πανδημία.
- Webinars - διαδικτυακά εργαστήρια και παρουσιάσεις από εκπαιδευτικούς για τη δημιουργία και την αξιοποίηση ψηφιακού περιεχομένου στην εξ αποστάσεως διδασκαλία.
- Προσαρμογή των κριτηρίων αξιολόγησης της πρακτικής διδασκαλίας προκειμένου να καλυφθούν οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν (Chrysostomou & Triantafyllaki, 2020).

Η πρόκληση αυτή που αντιμετωπίσαμε και η προσαρμογή και ο μετασχηματισμός του μοντέλου στις νέες συνθήκες αποτέλεσε αφορμή για προβληματισμό. Ιδιαίτερα όσον αφορά το είδος και την ποιότητα των δεξιοτήτων που

ανέπτυσαν οι φοιτητές μας καθώς και την θετική ή αρνητική αποτίμηση του εγχειρήματος για το μέλλον τους ως εκπαιδευτικοί μουσικής.

### **Το μοντέλο «TRACK»**

Το μοντέλο TRACK αποτέλεσε ένα σημαντικό θεωρητικό πλαίσιο για την έρευνά μας. Πρόκειται για ένα μοντέλο που χρησιμοποιείται για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή περιβαλλόντων μάθησης που ενισχύονται από την τεχνολογία και αποτελεί ουσιαστικά προέκταση του αρχικού μοντέλου του Shulman (1986) για την παιδαγωγική γνώση περιεχομένου. Το μοντέλο αυτό δείχνει ότι η μάθηση είναι πιο αποτελεσματική όταν συνυπολογίζουμε την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ παιδαγωγικής, τεχνολογίας και του ειδικού περιεχομένου γνώσης κάθε γνωστικού αντικειμένου (Bauer, 2012).

Η εισαγωγή της Τεχνολογικής Γνώσης στο μοντέλο TRACK είναι χρήσιμη καθώς προσφέρει εύφορο έδαφος για τη συζήτηση των εργαλείων και εφαρμογών που οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιούν στην υπηρεσία της μουσικής διδασκαλίας και της μάθησης. Το μοντέλο επίσης προσφέρει ευκαιρίες για κριτικό αναστοχασμό των φοιτητών καθώς καλούνται να εξετάσουν τη διδακτική τους πράξη από διάφορες οπτικές γωνίες.

Η αναπροσαρμογή που συντελέστηκε στο πλαίσιο του μαθήματος Πρακτική Διδασκαλία και Άσκηση Ι και ΙΙ, αξιοποίησε το μοντέλο για την έμφαση που δίνει σε μια συνδυαστική κατανόηση των απαραίτητων γνώσεων και δεξιοτήτων που ένας απόφοιτος μουσικοπαιδαγωγός υποψήφιος εκπαιδευτικός μουσικής οφείλει να κατέχει. Αποτέλεσε ένα κάλεσμα προς τους φοιτητές να αναστοχαστούν για τον παιδαγωγικό ρόλο της τεχνολογίας στην τάξη της Μουσικής. Ήταν μια εξερεύνηση της κατανόησης, δημιουργίας και παιδαγωγικής χρήσης της τεχνολογίας κατά τη διάρκεια της πρακτικής άσκησης των φοιτητών, από το Εαρινό εξάμηνο του 2020 έως και το Εαρινό εξάμηνο του 2021.

### **Μέθοδοι συλλογής δεδομένων**

Σχεδιάστηκε μελέτη για να αξιολογηθούν

1. Τα είδη γνώσεων που αναπτύχθηκαν κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της τεχνολογίας στην διδακτική πρακτική των φοιτητών.
2. Η ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των φοιτητών για την αποτελεσματική αξιολόγηση του ψηφιακού υλικού και της εφαρμογής τους στην τάξη της Μουσικής.

Η συλλογή δεδομένων έγινε με τρία ξεχωριστά εργαλεία:

- (α) μέσω ομαδικής συζήτησης με τους φοιτητές που έγινε διαδικτυακά, μέσω της πλατφόρμας zoom σε breakout rooms. Ζητήσαμε από τους φοιτητές να επεξεργαστούν στις ομάδες τους μια σειρά από ερωτήματα, όπως το να σκεφτούν τα βήματα σχεδιασμού ψηφιακού υλικού, τις προκλήσεις που αντιμετώπισαν και πως πλαισίωσαν τις μουσικές τους γνώσεις με τα ψηφιακά μέσα για τους παιδαγωγικούς σκοπούς του μαθήματος,
- (β) μέσω Φακέλου Εργασίας, που ο κάθε φοιτητής/η κάθε φοιτήτρια παρέδωσε στο τέλος του κάθε εξαμήνου αποτέλεσε τη δεύτερη πηγή δεδομένων. Αναλύθηκαν με θεματικό τρόπο οι αναστοχασμοί των φοιτητών με βάση τα ζητήματα που θίγει το μοντέλο TRACK αλλά και τα ζητήματα που προέκυψαν από την ομαδική διαδικτυακή συζήτηση,
- (γ) τέλος, καθώς ο επανασχεδιασμός της πρακτικής άσκησης αποτέλεσε εξαρχής



αφορμή για συλλογή ερευνητικών δεδομένων, για προσωπικό αναστοχασμό και αξιολόγηση του μαθήματος συνολικά, μια τρίτη πηγή δεδομένων ήταν οι δικές μας σημειώσεις από τα μαθήματα των εξαμήνων και άτυπες συζητήσεις που έγιναν με τους διδάσκοντες και τους φοιτητές του μαθήματος.

### **Αποτελέσματα I – Ομαδική συζήτηση**

Κατά την ομαδική συζήτηση οι φοιτητές αναφέρονται στις διαφορές δια ζώσης και εξ αποστάσεως διδασκαλίας και ενώ δηλώνουν την προτίμησή τους για την πρώτη, συζητούν για τις εμπειρίες και τις γνώσεις και δεξιότητες (γενικές και τεχνολογικές) που αποκόμισαν από την εξ αποστάσεως διδασκαλία και πως αυτές είναι ίσως μεταβιβάσιμες και στη δια ζώσης διδασκαλία. Κατά τη διάρκεια της πρακτικής τους, οι φοιτητές δημιούργησαν μια πλούσια και εντυπωσιακή ποικιλία ψηφιακών εργαλείων και συζήτησαν για γενικότερες δεξιότητες και γνώσεις που αποκόμισαν μέσα από σκληρή δουλειά κατά την προετοιμασία της διδασκαλίας τους. Παρακάτω παρατίθενται μερικά αποσπάσματα από την απομαγνητοφώνηση της ομαδικής συζήτησης:

Η εξ αποστάσεως διδασκαλία δεν είναι απλά ένας άλλος τρόπος διδασκαλίας. Μας έμαθε να χειριζόμαστε οποιαδήποτε μορφή διδασκαλίας, λόγω της εξαιρετικά εντατικής προετοιμασίας που απαιτούσε.

Ήταν μια ευκαιρία να γνωρίζουμε ψηφιακά εργαλεία και εφαρμογές που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν επίσης σε δια ζώσης διδασκαλία.

Ήταν μια εξαιρετική εμπειρία, χρονοβόρα που αρχικά ήταν 'βουνό'. Αλλά κατέληξε να είναι μια εμπειρία όπου η ευκολία χρήσης σιγά σιγά αυξήθηκε.

Απαιτούνταν πολλή δουλειά προηγουμένως, σε βάθος έρευνα, αναζήτηση για νέες και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες για την ψηφιακή τάξη, δημιουργία νέου ψηφιακού υλικού αρωγός της εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη προετοιμασίας.

Στην ομαδική αυτή συζήτηση με τους φοιτητές διαφάνηκε, επίσης, η θετική εμπειρία της εξ αποστάσεως πρακτικής άσκησης, που ενώ δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη δια ζώσης εμπειρία της μουσικής διδασκαλίας και μάθησης, κατάφερε ωστόσο να εστιάσει την προσοχή τους στην ανάγκη βαθιάς σκέψης και προσεκτικού σχεδιασμού του υλικού που θα αξιοποιούσαν στα μαθήματα τους, στη χρήση της τεχνολογίας με τέτοιο τρόπο ώστε να ενθαρρύνεται η συμμετοχή των μικρών μαθητών τους, σε νέες μορφές ασύγχρονης διδασκαλίας και μάθησης καθώς και στη δημιουργική χρήση της τεχνολογίας για την σχολική τάξη.

### **Αποτελέσματα II – Ατομικοί φάκελοι φοιτητών**

Ο φάκελος εργασίας μιας φοιτήτριας φανερώνει την αξιοποίηση της τεχνολογίας για παιδαγωγικό σκοπό στα διαδικτυακά μαθήματα που πραγματοποίησε στη διάρκεια της πρακτικής της άσκησης.

Η Μαρία δίδαξε αποκλειστικά εξ αποστάσεως κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού. Οι απόψεις της, όπως καταγράφονται εδώ στο αναστοχαστικό της ημερολόγιο, είναι ενδεικτικές ως προς τα είδη της τεχνολογικής γνώσης περιεχομένου και της παιδαγωγικής της χρήσης, με γνώμονα την επίτευξη των διδακτικών στόχων της μέσα από τη διαδραστικότητα και τον πειραματισμό των μαθητών με το υλικό που έφτιαξε.

Έπρεπε να αξιοποιηθούν κατάλληλα ψηφιακά μέσα και εργαλεία, με στόχο να γίνει το μάθημα όσο το δυνατόν πιο διαδραστικό και εξίσου αποτελεσματικό με ένα μάθημα διά ζώσης. Για το λόγο αυτό επέλεξα να δημιουργήσω τρία ψηφιακά εργαλεία, εκ των οποίων χρησιμοποίησα τα δύο.

Δεν έκανα κάποια επέμβαση στο συγκεκριμένο βίντεο, παρά μόνο το χρησιμοποίησα για να δημιουργήσω μια διαδραστική δραστηριότητα, κατά την οποία όλοι οι μαθητές θα είχαν την ευκαιρία να πειραματιστούν με τα ηχητικά εφέ και να έχουν μια βιωματική εμπειρία με τη δημιουργία τους (foley art). Ακόμη, χρησιμοποίησα ένα βίντεο που εξηγεί τη δημιουργία των ηχητικών εφέ με foley, με στόχο να κατανοήσουν οι μαθητές τη διαδικασία, αλλά και να πάρουν ιδέες για τη μετέπειτα δημιουργική δραστηριότητα.

Αυτό που κατασκεύασα ήταν μία παρουσίαση PowerPoint, η οποία όμως είχε διαδραστικό χαρακτήρα και δεν αποτελούσε μια απλή προβολή εικόνων και κειμένων, αλλά είχε ως στόχο να κεντρίσει το ενδιαφέρον των μαθητών και να δημιουργήσει ένα περιβάλλον διασκεδαστικής εξερεύνησης της νέας γνώσης.

Αυτό που μας έκανε εντύπωση στα ερευνητικά δεδομένα που συλλέχθηκαν από τους φοιτητές δεν ήταν μόνο η σκληρή δουλειά τους για την πραγματοποίηση των μαθημάτων εξ αποστάσεως διδασκαλίας, αλλά και το ουσιαστικό ενδιαφέρον τους για τη δημιουργία περιβαλλόντων μάθησης που όπως μας λέει παραπάνω η Μαρία δίνουν έμφαση στο να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον διασκεδαστικής εξερεύνησης της νέας γνώσης. Αυτό το τελευταίο είναι και ενδεικτικό των μαθησιακών αποτελεσμάτων του μαθήματος της Πρακτικής Διδασκαλίας και Άσκησης.

### **Συμπεράσματα – Προτάσεις**

Μελετώντας τις εμπειρίες των φοιτητών κατά τη διάρκεια της πρακτικής διδασκαλίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην περίοδο της πανδημίας διατυπώσαμε μια σειρά από ερωτήματα. Ο ρόλος και οι λειτουργίες της ψηφιακής τεχνολογίας στο σχολικό μάθημα μουσικής επαναδιατυπώθηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν λόγω των συνθηκών. Νέες μορφές γνώσης και νέες ανάγκες για την προετοιμασία των εκπαιδευτικών μουσικής διαμορφώθηκαν και αναδείχθηκαν.

Η ανάγκη για τον μετασχηματισμό της τεχνολογικής παιδαγωγικής γνώσης ήταν πολύ εμφανής μέσα από την μελέτη των δεδομένων της έρευνας. Οι εμπειρίες τους κατά τις εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες τους οδήγησαν στο να μετασχηματίσουν τις απόψεις και τη στάση τους ως προς την εφαρμογή της τεχνολογίας σε περιβάλλοντα διδασκαλίας και μάθησης.

Ήταν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι νέες γνώσεις που απέκτησαν για την αξιοποίηση της τεχνολογίας θεωρήθηκαν σημαντικό εφόδιο για το μέλλον. Ήταν ήδη σε θέση να αντιληφθούν την χρησιμότητα και τη δυνατότητα να μεταφέρουν αυτές τις γνώσεις σε άλλα πλαίσια καθώς και στην δια ζώσης διδασκαλία.

Η πρόκληση που έχουμε να αντιμετωπίσουμε είναι να αναπτύξουμε περαιτέρω τη «μεταμόρφωση» των μελλοντικών εκπαιδευτικών μουσικής. Να διευκολύνουμε τον μετασχηματισμό της γνώσης με την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητάς τους. Είναι σημαντικό να μπορούν να αξιολογήσουν το ψηφιακό περιεχόμενο προκειμένου να επιτευχθεί μουσική μάθηση και είναι επίσης απαραίτητο να αναθεωρήσουν την αξία των διαφορετικών μορφών γνώσης στη μουσική διδασκαλία και μάθηση.

Η διδακτική προετοιμασία τους και η επίτευξη των στόχων αυτών, στο πλαίσιο της απόκτησης της παιδαγωγικής επάρκειας, μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από εμπειρίες σε πραγματικές συνθήκες, που θα βοηθήσουν τους φοιτητές να κατανοήσουν τις ανάγκες τους και να οδηγηθούν στην κάλυψή τους. Μια τέτοια ευκαιρία ήταν και η εφαρμογή της διδακτικής άσκησης στο πλαίσιο της πανδημίας και οι τεχνολογικές παιδαγωγικές γνώσεις του περιεχομένου που απέκτησαν. Μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να εστιάσει συγκεκριμένα σε ομάδες φοιτητών που συμμετείχαν στην «εξ αποστάσεως» πρακτική άσκηση και κατά πόσο οι γνώσεις και δεξιότητες που ανέπτυξαν ήταν ουσιαστικά χρήσιμες για τη μετέπειτα εκπαιδευτική τους πορεία.

## Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ballantyne, J., & Packer, J. (2004). Effectiveness of pre-Service Music Teacher Education Programs: Perceptions of Early Career Music Teachers. *Music Education Research*, 6(3), 299-312.
- Bauer, W. I. (2012). The acquisition of musical technological pedagogical and content knowledge, *Journal of Music Teacher Education*, 22(2), 51-64.
- Britzman, D.P. (2003). *Practice makes practice: A critical study of learning to teach*. State University of New York Press.
- Calvert, L. (2016). *Moving from compliance to agency: What teachers need to make professional learning work*. Learning Forward & NCTAF.
- Chrysostomou, S., & Triantafyllaki, A. (2020). Transitioning to online music teacher education: Challenges and opportunities for knowledge development. In R.E. Ferdig, E. Baumgartner, R. Hartshorne, R. Kaplan-Rakowski & C. Mouza (Eds.), *Teaching, technology, and teacher education during the COVID-19 pandemic: stories from the field*. Association for the Advancement of Computing in Education (AACE). Retrieved on 03/07/2020 from <https://www.learntechlib.org/p/216903/>.
- Chrysostomou, S., & Triantafyllaki, A. (2021). Curricular content transformation in a pre-service online teacher placement. In L. Gómez Chova, A. López Martínez & I. Candel Torres (Eds.), *ICERI2021 Proceedings*. IATED Academy.
- Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291-309.
- Shulman, L.S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
- Thompson, L. (2009). Core questions in music teacher education -revisited. *Journal of Music Teacher Education*, 19(1), 1-3.
- Triantafyllaki, A. (2016). The role of creative transfer in professional transitions. *Arts and Humanities in Higher Education, Special Issue, The Reflective Conservatoire* (Ed. Helena Gaunt), 15(3-4), 401-406.
- Verrastro, R., & Leglar, M. (1992). Music teacher education. In R. Colwell (Ed.), *Handbook of research on music teaching and learning* (pp. 676-696). Schirmer Books.

Βερβέρης, Α., & Αποστολής, Α. (2023). Η εξ αποστάσεως διδασκαλία οργάνων στα Μουσικά Σχολεία κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας της COVID-19. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 386-391). Ε.Ε.Μ.Ε.



## **Η εξ αποστάσεως διδασκαλία οργάνων στα Μουσικά Σχολεία κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας της COVID-19**

**Αντώνης Βερβέρης**

Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων  
ververis@uoi.gr

**Αριστείδης Αποστολής**

Μεταπτυχιακός φοιτητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου  
aristeidis.apostolis@gmail.com

### **Περίληψη**

*Στην παρούσα εισήγηση παρουσιάζονται τα αποτελέσματα έρευνας με θέμα την εξ αποστάσεως διδασκαλία οργάνων στα Μουσικά Σχολεία την περίοδο 11/3 με 11/5/2020, κατά την οποία όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας ανέστειλαν τη δια ζώσης λειτουργία τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2020 με τη συμμετοχή 87 καθηγητών οι οποίοι απάντησαν σε σχετικό ερωτηματολόγιο. Στόχος ήταν η διερεύνηση του βαθμού ετοιμότητας που επέδειξαν οι Έλληνες καθηγητές οργάνων την περίοδο αυτή σε συνδυασμό με μία καταγραφή των μεθοδολογιών που ακολούθησαν, αλλά και των προβλημάτων που αντιμετώπισαν εφόσον βέβαια επέλεξαν να συμμετάσχουν στο όλο εγχείρημα παρά τον προαιρετικό του χαρακτήρα.*

*Λέξεις κλειδιά:* διδασκαλία μουσικών οργάνων, Μουσικά Σχολεία, εξ αποστάσεως εκπαίδευση

## **Distance teaching of instruments in Music Schools during the first wave of the COVID-19 pandemic**

**Antonis Ververis**

Laboratory Teaching Staff (EDIP) Member, Department of Music Studies, University of Ioannina  
ververis@uoi.gr

**Aristeidis Apostolis**

Graduate student, University of the Aegean  
aristeidis.apostolis@gmail.com

### **Abstract**

This paper presents the results of a study on the distance teaching of instruments in Music Secondary Schools in the period March 11 to May 11, 2020, during which all educational institutions in Greece suspended their face-to-face operation. The survey was conducted in June 2020 with the participation of 87 teachers who answered a relevant questionnaire. The aim was to investigate the degree of readiness that Greek music instrument teachers demonstrated during this period, recording the methodologies they followed, in addition to the problems they faced, providing that they had chosen to participate in the entire project despite its optional character.

**Keywords:** instrumental music teaching, Music Secondary Schools, distance learning

## Εισαγωγή

Τον Μάρτιο του 2020, οι Έλληνες εκπαιδευτικοί μουσικής, όπως και όλων των υπόλοιπων ειδικοτήτων, κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μία πρωτόγνωρη για αυτούς κατάσταση: το βίαιο -προαιρετικά στην αρχή, υποχρεωτικά στη συνέχεια- πέρασμα από τη δια ζώσης στην εξ αποστάσεως διδασκαλία το οποίο ήρθε ως επακόλουθο του κλεισίματος όλων των εκπαιδευτικών μονάδων εξαιτίας της πανδημίας της COVID-19. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και όταν τα σχολεία άνοιξαν ξανά η τεχνολογία παρέμεινε στο επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας καθώς ένας μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών ιδρυμάτων διεθνώς, είτε υιοθέτησε πλήρως την εξ αποστάσεως διδασκαλία, είτε ακολούθησε ένα υβριδικό/μεικτό (hybrid/blended) μοντέλο (Liu, 2020).

Οι αναπάντεχες αυτές αλλαγές έφεραν στο προσκήνιο τον προβληματισμό του κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί μουσικής, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, ήταν ικανοποιητικά καταρτισμένοι ώστε να μπορούν να προσφέρουν εξ αποστάσεως εκπαίδευση με επιτυχία, αλλά και του κατά πόσο ήταν γενικότερα προετοιμασμένοι για την αντιμετώπιση τέτοιων απρόβλεπτων καταστάσεων. Σύμφωνα με την Lapidaki (2016), το στοιχείο του απρόβλεπτου μπορεί να αποτελέσει αφορμή αμφισβήτησης θεωρητικών εννοιών, κωδικών και συμβάσεων βαθιά ριζωμένων στη εκπαιδευτική μουσική πρακτική, προσκαλώντας τον σύγχρονο μουσικοπαιδαγωγό να αναλογιστεί την ανεπάρκεια αυτών, αλλά και να αναστοχαστεί πάνω στη δική του «άγνοια».

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας ήταν η εξ αποστάσεως διδασκαλία οργάνων στα Μουσικά Σχολεία της χώρας κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας της COVID-19. Ειδικότερα, το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώθηκε στην περίοδο μεταξύ 11 Μαρτίου και 11 Μαΐου 2020, κατά τη διάρκεια της οποίας όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας ανέστειλαν τη δια ζώσης λειτουργία τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2020 με τη συμμετοχή 87 καθηγητών οργάνων οι οποίοι απάντησαν σε σχετικό ερωτηματολόγιο. Στόχος ήταν η διερεύνηση του βαθμού ετοιμότητας που επέδειξαν οι Έλληνες καθηγητές οργάνων την περίοδο αυτή σε συνδυασμό με μία καταγραφή των μεθοδολογιών που ακολούθησαν, αλλά και των προβλημάτων που αντιμετώπισαν, εφόσον βέβαια επέλεξαν να συμμετάσχουν στο όλο εγχείρημα παρά τον προαιρετικό του χαρακτήρα.

## Η ετοιμότητα των Ελλήνων εκπαιδευτικών

Μία επισκόπηση των ερευνών σχετικά με τα όσα συνέβησαν στο χώρο της εκπαίδευσης κατά την πανδημία, καταγράφει τον σχετικά χαμηλό βαθμό ετοιμότητας που επέδειξαν οι Έλληνες εκπαιδευτικοί αναφορικά με τη χρήση τεχνολογίας την περίοδο αυτή (Γκόρος & Μπράτιτσης, 2021· Λεμονιάς, 2021· Τριανταφυλλοπούλου, 2021). Οι Γκόρος και Μπράτιτσης (2021) αποδίδουν αυτό το γεγονός στον ξαφνικό και βίαιο τρόπο με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τη δια ζώσης στην εξ αποστάσεως διδασκαλία, αλλά και στην έλλειψη γνώσεων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς στη μετάβαση αυτή. Ο Λεμονιάς (2021) αναφέρει τις δυσκολίες που δημιούργησαν οι διάφορες πλατφόρμες τηλεεκπαίδευσης στους εκπαιδευτικούς, χωρίς όμως να γίνεται σαφές αν αυτές οφείλονταν στον κακό σχεδιασμό τους ή στην έλλειψη γνώσεων και εμπειρίας από την πλευρά των εκπαιδευτικών. Επιπλέον, οι καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που συμμετείχαν στην έρευνα της Τριανταφυλλοπούλου (2021) αν και αρχικά εξέφρασαν ένα ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό ετοιμότητας, δήλωσαν ότι ένα χρόνο αργότερα ένιωθαν αρκετά πιο εξοικειωμένοι με τη χρήση ψηφιακών μέσων. Το εύρημα αυτό είναι σημαντικό καθώς η εξοικείωση των Ελλήνων εκπαιδευτικών με την τεχνολογία -έστω και από ανάγκη- μπορεί να αποτελέσει θετική παρακαταθήκη για το μέλλον. Τέλος, οι έρευνες των Σκόρδα (2022) και Παναγιωτοπούλου (2022) επικεντρώθηκαν στη σχέση των δημογραφικών

χαρακτηριστικών των εκπαιδευτικών με τις ψηφιακές τους δεξιότητες κατά την περίοδο της πανδημίας. Και στις δύο έρευνες, σημαντικότεροι παράγοντες φάνηκε να είναι: (α) η ηλικία με τους εκπαιδευτικούς 23-30 ετών να διαθέτουν πολύ υψηλότερες δεξιότητες σε σχέση με τους συναδέλφους τους άνω των 50 ετών, και (β) το επίπεδο σπουδών με τους κατόχους Διδακτορικού να έχουν υψηλότερες δεξιότητες από τους κατόχους Μεταπτυχιακού, και αυτούς, με τη σειρά τους, να έχουν υψηλότερες δεξιότητες σε σύγκριση με τους εκπαιδευτικούς χωρίς μεταπτυχιακές σπουδές. Και στις δύο μελέτες, το φύλο των εκπαιδευτικών δεν φάνηκε να συνδέεται με το επίπεδο των ψηφιακών τους δεξιοτήτων (Σκόρδα, 2022· Παναγιωτοπούλου, 2022)

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς μουσικής, τα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών δεν φαίνεται να διαφέρουν από αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Σύμφωνα με τα όσα ανέφεραν οι εκπαιδευτικοί μουσικής που συμμετείχαν στην έρευνα της Σπανού (2022), φαίνεται ότι ήταν ανέτοιμοι για αυτό που επρόκειτο να αντιμετωπίσουν εξαιτίας της έλλειψης κατάρτισης και εμπειρίας πάνω στα τεχνολογικά εργαλεία εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Ειδικότερα, οι καθηγητές που δίδασκαν όργανα σε Μουσικά Σχολεία ανέφεραν διάφορα τεχνικά προβλήματα όπως «η έλλειψη πραγματικής εικόνας, η αλλοίωση των συχνοτήτων άρα και των μουσικών τόνων και η αδυναμία να διορθώσουν τη φόρμα και την ερμηνεία των μαθητών» (Σπανού, 2022, σελ. 50). Ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία έρευνας του Δημάκα (2022), στην οποία συμμετείχαν επτά εκπαιδευτικοί που δίδασκαν παραδοσιακό κλαρίνο σε Μουσικά Σχολεία της χώρας. Σε αντίθεση με τους περισσότερους συναδέλφους τους -τόσο μουσικούς, όσο και των υπολοίπων ειδικοτήτων- οι συμμετέχοντες στην εν λόγω έρευνα επέδειξαν ιδιαίτερη εξοικείωση με τη σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία και ειδικότερα τις τεχνικές ηχοληψίας και επεξεργασίας ήχου. Αυτό αποδίδεται ενδεχομένως στο γεγονός ότι οι περισσότεροι εξ αυτών, παράλληλα με το σχολείο, δραστηριοποιούνται επαγγελματικά ως μέλη συγκροτημάτων λαϊκής και παραδοσιακής μουσικής, δραστηριότητα που απαιτεί εμπειρία στη χρήση κονσόλας, μικροφώνων κ.λπ. Παρόλα αυτά, και οι επτά δήλωσαν ότι θεωρούν την εξ αποστάσεως διδασκαλία εντελώς ανεπαρκή, ειδικά στην περίπτωση παραδοσιακών οργάνων όπως το κλαρίνο. Τέλος, η Σγατζή (2021) διεξήγαγε σχετική έρευνα με τη συμμετοχή φοιτητών και καθηγητών του Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, οι οποίοι ως σημαντικότερα προβλήματα στην εξ αποστάσεως διδασκαλία ανέφεραν την απουσία εξοπλισμού στο σπίτι, τη δυσκολία στον χειρισμό της υπάρχουσας τεχνολογίας, τις ταχύτητες/κακό σήμα του διαδικτύου, καθώς και προβλήματα που αφορούσαν την επικοινωνία μεταξύ καθηγητή και φοιτητή.

## Η έρευνα

Η παρούσα έρευνα διεξήχθη τον Ιούνιο του 2020, έναν μήνα σχεδόν αφού τα σχολεία είχαν επανέλθει σε λειτουργία. Η συλλογή των δεδομένων βασίστηκε σε ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο το οποίο στάλθηκε με email σε όλα τα Μουσικά Σχολεία της χώρας ώστε να συμπληρωθεί από εκπαιδευτικούς που δίδαξαν όργανα κατά το σχολικό έτος 2019-2020. Στο email τους οι ερευνητές παρείχαν στοιχεία για τους σκοπούς της έρευνας, ενώ κατέστησαν σαφές ότι πρόθεσή τους δεν ήταν σε καμία περίπτωση να αξιολογηθεί το διδακτικό έργο των εκπαιδευτικών ή η σχολική μονάδα στην οποία υπηρετούσαν. Επιπλέον, το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε και σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης για μία περίπου εβδομάδα.

Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου σχετικά με διάφορους τομείς όπως δημογραφικά στοιχεία, τύπος εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που επελέγη (εφόσον επελέγη), πλατφόρμα που χρησιμοποιήθηκε, μέθοδοι διδασκαλίας, προβλήματα που ενδεχομένως προέκυψαν, θετικά στοιχεία κ.ά. Επιπλέον,

συμπεριελήφθησαν ορισμένα ερωτήματα χωρίς ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον με σκοπό όμως να λειτουργήσουν ως μέσο τριγωνισμού. Το μέγεθος του τελικού δείγματος μπορεί να κριθεί ως ικανοποιητικό αφού ελήφθησαν απαντήσεις από 87 άτομα.

Στην έρευνα συμμετείχαν 54 γυναίκες και 33 άντρες διαφόρων ομάδων με βάση την ηλικία, τα έτη προϋπηρεσίας και τον βασικό τίτλο σπουδών τους. Ως προς τα διδασκόμενα όργανα, το 32,2% των συμμετεχόντων ήταν καθηγητές παραδοσιακών οργάνων και το 67,8% κλασικών, ενώ το 39,1% ήταν καθηγητές πιάνου, στοιχείο λογικό αφού το πιάνο διδάσκεται ως υποχρεωτικό όργανο αναφοράς σε όλα τα Μουσικά Σχολεία της χώρας.

### Παρουσίαση δεδομένων

Καθώς βασικός στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση της ετοιμότητας που οι Έλληνες εκπαιδευτικοί μουσικής επέδειξαν κατά την περίοδο του πρώτου κύματος της πανδημίας, ένα από τα πρώτα ερωτήματα που τέθηκε στους συμμετέχοντες αφορούσε το εάν τελικά υιοθέτησαν κάποιον τύπο εξ αποστάσεως διδασκαλίας ή όχι. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι κατά την περίοδο που μελετήθηκε (11/3 με 11/5/2020) η εξ αποστάσεως διδασκαλία είχε προαιρετικό χαρακτήρα και έτσι οι εκπαιδευτικοί είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν εάν ήθελαν να διδάξουν με αυτό τον τρόπο ή να απέχουν από το όλο εγχείρημα. Όπως φάνηκε, από τους 87 συμμετέχοντες, οι 80 (ποσοστό 92%) προσπάθησαν, παρά τις όποιες δυσκολίες αντιμετώπισαν, να συνεχίσουν τη διδασκαλία τους με διάφορους τρόπους. Πιο συγκεκριμένα, 19 (21,83%) δίδαξαν μέσω ζωντανών τηλεδιασκέψεων (σύγχρονη διδασκαλία), 10 (11,49%) υιοθέτησαν πρακτικές ασύγχρονης διδασκαλίας, ενώ 51 (58,62%) ακολούθησαν έναν συνδυασμό σύγχρονης και ασύγχρονης διδασκαλίας. Η σαφής προτίμηση στον συνδυασμό σύγχρονης και ασύγχρονης διδασκαλίας αναδεικνύει ενδεχομένως τις αδυναμίες που παρουσιάζουν και οι δύο τύποι εξ αποστάσεως διδασκαλίας, όταν χρησιμοποιούνται ξεχωριστά για μαθήματα μουσικών οργάνων.

Από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων προκύπτει μία απογοήτευση από τη σύγχρονη διδασκαλία, ενώ όπως φαίνεται, οι περισσότεροι συνειδητοποίησαν γρήγορα ότι, εξαιτίας μίας σειράς προβλημάτων, τα μαθήματά τους δεν θα μπορούσαν να έχουν τον διαδραστικό χαρακτήρα που ενδεχομένως επιθυμούσαν. Στην πλειοψηφία τους οι εκπαιδευτικοί αυτοί κατέφυγαν στη λύση της ανταλλαγής ηχογραφήσεων και βίντεο με τους μαθητές, πρακτική που αποδείχθηκε όμως εν μέρει αποτελεσματική, αφού περιόρισε το περιεχόμενο του μαθήματος στη διδασκαλία κομματιών, ενώ ορισμένοι εκ των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι αναγκαστικά έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στη διδασκαλία θεωρίας παρά στο παίξιμο του οργάνου.

Από τα προβλήματα που αναφέρθηκαν, πιο σημαντικό φάνηκε να είναι αυτό του συγχρονισμού εικόνας και ήχου κατά τη διάρκεια των τηλεδιασκέψεων σε συνδυασμό με προβλήματα σύνδεσης, ενώ άλλα τεχνικά προβλήματα αφορούσαν την ποιότητα του ήχου. Επιπλέον, αναφέρθηκαν προβλήματα όπως η έλλειψη οργάνων από πλευράς μαθητών, αδυναμία επικοινωνίας μεταξύ καθηγητή και μαθητή, έλλειψη διαθέσιμων συσκευών, καθώς και παράγοντες που αποσπούσαν την προσοχή του μαθητή ενώ βρισκόταν στο σπίτι του. Επιπλέον, αναφορά έγινε σε ιδεολογικά-ηθικά ζητήματα. Για παράδειγμα, ένας καθηγητής πιάνου ανέφερε ότι η διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης μπορεί να οδηγήσει στην «υποτίμηση της σημασίας της φυσικής παρουσίας μαθητή-δασκάλου», ενώ ένας καθηγητής σαξοφώνου εξέφρασε τον προβληματισμό του για τη νομική ορθότητα του όλου εγχειρήματος. Όπως είπε: «Δεν ήμασταν νομικά κατοχυρωμένοι να προβούμε σε επικοινωνία μέσω κάμερας με ανηλίκους».

Τέλος, 7 εκ των συμμετεχόντων (8%) δήλωσαν ότι δεν έκαναν καθόλου μάθημα την περίοδο αυτή, ποσοστό για το οποίο όμως εκφράζουμε επιφυλάξεις, αφού ο τρόπος

με τον οποίο διεξήχθη η έρευνα, δηλαδή μέσω διαδικτύου, μπορεί να αποτέλεσε αποτρεπτικό στοιχείο για ορισμένους εκπαιδευτικούς στο να μη συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο λόγω μη εξοικείωσης με την ψηφιακή τεχνολογία. Εφόσον ισχύει κάτι τέτοιο, οι εν λόγω εκπαιδευτικοί πιθανότατα δεν συμμετείχαν ούτε στην εξ αποστάσεως διδασκαλία για τον ίδιο λόγο, πράγμα που σημαίνει ότι το ποσοστό των εκπαιδευτικών που δεν έκαναν καθόλου μάθημα είναι στην πραγματικότητα μεγαλύτερο. Στο μικρό αυτό δείγμα των 7 ατόμων, αξίζει να σημειωθεί ότι παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο, τα χρόνια προϋπηρεσίας και ο βασικός τίτλος σπουδών των συμμετεχόντων, δεν φάνηκε να παίζουν ιδιαίτερο ρόλο. Παρ' όλα αυτά, αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι οι 4 εξ αυτών ήταν καθηγητές παραδοσιακών οργάνων. Ως βασικούς λόγους για τους οποίους απείχαν από την εξ αποστάσεως διδασκαλία, οι εν λόγω εκπαιδευτικοί ανέφεραν την απουσία μουσικών οργάνων στα σπίτια των μαθητών, προβλήματα που αφορούσαν τη λειτουργία του Σχολικού Δικτύου, αλλά και έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων και μέσων σε συνδυασμό με την απουσία καθοδήγησης. Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση ενός καθηγητή παραδοσιακών κρουστών σχετικά με τους λόγους για τους οποίους απείχε από τη διαδικασία: «έλλειψη ψηφιακής ικανότητας, χρειαζόμαστε εξοπλισμό και κάποιον να μου εξηγήσει τι είναι αυτό το εργαλείο».

Τέλος, αρκετοί συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε προβλήματα που σχετίζονται με την πλατφόρμα WebEx, την οποία γενικώς θεωρούν ακατάλληλη για τη διεξαγωγή εξ αποστάσεως μαθημάτων μουσικών οργάνων. Αυτό φάνηκε και στο γεγονός ότι από τους 61 συμμετέχοντες που ακολούθησαν σύγχρονη διδασκαλία, μόνο οι 28 (ποσοστό 45,9 %) χρησιμοποίησαν αποκλειστικά την πλατφόρμα WebEx, αν και ήταν η προτεινόμενη πλατφόρμα από το Υπουργείο Παιδείας.

### Επίλογος

Όπως προτείνει η παρούσα έρευνα, οι καθηγητές Μουσικών Σχολείων που πήραν μέρος σε αυτή, φάνηκαν πρόθυμοι να συμμετάσχουν στο «εγχείρημα» της εξ αποστάσεως διδασκαλίας μουσικών οργάνων υιοθετώντας κατά βάση έναν μεικτό τρόπο σύγχρονης και ασύγχρονης διδασκαλίας. Ο κύριος λόγος για τον οποίο οι εκπαιδευτικοί κατέφυγαν στον συνδυασμό αυτό, δεν αφορούσε τόσο τις προσωπικές τους ψηφιακές δεξιότητες όσο μία σειρά τεχνικών προβλημάτων που τα διάφορα συστήματα τηλεδιάσκεψης παρουσίασαν κατά τη ζωντανή αναμετάδοση μουσικής. Το υψηλό ποσοστό συμμετοχής των εκπαιδευτικών στο όλο εγχείρημα (92%) αξιολογείται ιδιαίτερα ικανοποιητικό σε σύγκριση και με στοιχεία παρόμοιων μελετών που διεξήχθησαν στο εξωτερικό (βλ. ABRSM, 2020· Moscardini & Rae, 2020). Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε σχετική ερώτηση, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, με δυσκολία μπόρεσε να εντοπίσει κάποιο θετικό στοιχείο στην εξ αποστάσεως διδασκαλία μουσικών οργάνων, τονίζοντας ότι αυτή σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη φυσική επαφή και επικοινωνία μεταξύ μαθητή και καθηγητή. Επιπλέον, ορισμένοι εκπαιδευτικοί εξέφρασαν το φόβο ότι η ενδεχόμενη γενίκευση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μπορεί να επιτείνει υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες, θέση που έχει εκφραστεί εξάλλου και από ερευνητές του χώρου διεθνώς (βλ. Daubney & Fautley, 2020· Nichols, 2020).

Κλείνοντας την εισήγηση αυτή, θα θέλαμε να αναφέρουμε μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση από την Αμερικανίδα μουσικοπαιδαγωγό Linda Thornton. Σύμφωνα με την Thornton (2020), κατά την περίοδο του πρώτου κύματος της πανδημίας οι εκπαιδευτικοί μουσικής, εκτός από το ότι επινόησαν δημιουργικούς τρόπους με τους οποίους συνέχισαν τη διδασκαλία τους, επέδειξαν ένα αξιοπρόσεκτο αίσθημα συναδελφικής αλληλεγγύης ανταλλάσσοντας ιδέες και εκπαιδευτικό υλικό που είχαν δημιουργήσει (βίντεο, εικόνες, ηχητικά αρχεία με συνοδείες κομματιών, παιχνίδια, σχέδια μαθημάτων, συνθέσεις κ.λπ.)



αξιοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έτσι, αυτή η «απρόβλεπτη» περίοδος, εκτός από το ότι στάθηκε αφορμή για την επανεξέταση ζητημάτων που αφορούν την εκπαιδευτική διαδικασία, άφησε και μία ιδιαίτερα θετική παρακαταθήκη για τον κλάδο των μουσικοπαιδαγωγών διεθνώς: την ενίσχυση της αίσθησης ότι όλοι αποτελούν μέλη μίας μεγάλης παγκόσμιας κοινότητας.

### Βιβλιογραφικές αναφορές

- ABRSM. (2020). *Instrumental music teaching during lockdown*.  
<https://gb.abrsm.org/media/64339/abrsm-instrumental-music-teaching-during-lockdown-27-may-2020.pdf>.
- Γκόρος, Δ., & Μπράτιτσης, Θ. (2021). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Γνώσεις και ετοιμότητα εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στο Θ. Μπράτιτσης (Επιμ.), *Πρακτικά 12ου Πανελληνίου και Διεθνούς Συνεδρίου «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση»* (σσ. 90-99). Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση.
- Daubney, A., & Fautley, M. (2020). Editorial Research: Music education in a time of pandemic. *British Journal of Music Education*, 37(1), 107-114. <https://doi.org/10.1017/S0265051720000133>
- Δημάκας, Π. (2022). *Η μουσική εκπαίδευση στην εποχή του κορονοϊού: Το παράδειγμα των ελληνικών Μουσικών Σχολείων* [Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων].
- Lapidaki, E. (2016). Uncommon grounds: Preparing students in higher music education for the unpredictable. *Philosophy of Music Education Review*, 24(1), 65-83.
- Λεμονιάς, Μ. Μ. (2021). *Απόψεις Ελλήνων εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως προς τη χρήση συστημάτων τηλεκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία κατά τη διάρκεια της πανδημίας του COVID-19: Διερεύνηση των επιμορφωτικών αναγκών κατάρτισης σε θέματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και χρήσης της τεχνολογίας* [Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο]. APOTHEISIS.  
<https://apothesis.eap.gr/handle/repo/52422>
- Liu, C. (2021). Navigating music teaching in uncertain times. *General Music Today*, 34(2), 39-41.  
<https://doi.org/10.1177/1048371320961384>
- Moscardini, L., & Rae, A. (2020). *We make music online: A report on online instrumental and vocal teaching during the Covid-19 lockdown*. Music Education Partnership Group.  
<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20242.89289>
- Nichols, B. E. (2020). Equity in music education: Access to learning during the pandemic and beyond. *Music Educators Journal*, 107(1), 68-70. <https://doi.org/10.1177/0027432120945151>
- Παναγιωτοπούλου, Ε. (2022). *Η αίσθηση ευθύνης των Ελλήνων εκπαιδευτικών ως μηχανισμός στήριξης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατά την πανδημία του Covid-19* [Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς]. Διώνη. <https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/handle/unipi/14513>
- Σγατζή, Μ. (2021). *Τριτοβάθμια μουσική εκπαίδευση και COVID-19. Διερεύνηση των απόψεων φοιτητών και διδασκόντων του TMET για την εκπαιδευτική εμπειρία τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Έρευνα ερωτηματολογίου* [Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας]. ΨΗΦΙΔΑ.  
<https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/25667>
- Σκόρδας, Ι. (2022). *Η εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μέσω των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Απόψεις εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* [Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας]. Ιδρυματικό Καταθετήριο.  
<https://dspace.uowm.gr/xmlui/handle/123456789/2545>
- Σπανού, Ε. (2022). *Η μουσική αγωγή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση από απόσταση κατά τη περίοδο της πανδημίας* [Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο]. APOTHEISIS. <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/56081>
- Thornton, L. (2020). Music education at distance. *Journal of Music Teacher Education*, 29(3), 3-6.  
<https://doi.org/10.1177/1057083720928615>
- Τριανταφυλλοπούλου, Β. (2021). *Απόψεις και ετοιμότητα των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19* [Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο]. APOTHEISIS.  
<https://apothesis.eap.gr/handle/repo/53343>

Ακογιούνογλου, Μ. (2023). Οι ψυχοσυναισθηματικές προεκτάσεις της εξ αποστάσεως διδακτικής συνθήκης μέσα από την εμπειρία καθηγητών μουσικής. Στο Θ. Ράπτης & Ε. Περακάκη (Επιμ.), *Η Μουσική Εκπαίδευση σε έναν κόσμο που αλλάζει: Ταυτότητες, Αξίες, Εμπειρίες. Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 392-398). Ε.Ε.Μ.Ε.



## Οι ψυχοσυναισθηματικές προεκτάσεις της εξ αποστάσεως διδακτικής συνθήκης μέσα από την εμπειρία καθηγητών μουσικής

**Μίτση Ακογιούνογλου**

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Ιόνιο Πανεπιστήμιο  
mitsiako@gmail.com

### Περίληψη

*Η πανδημία έχει επηρεάσει ποικιλοτρόπως την εκπαιδευτική διαδικασία, έχοντας αφήσει το ψυχολογικό της αποτύπωμα σε εκπαιδευτικούς, μαθητές και μαθήτριες. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τις ψυχολογικές και συναισθηματικές προεκτάσεις της επείγουσας και αναγκαστικής διαδικτυακής διδασκαλίας του μαθήματος της μουσικής κατά τις περιόδους της καραντίνας στη χώρα μας. Ακολουθήθηκε ποιοτικός σχεδιασμός και πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση στις τοποθετήσεις εκπαιδευτικών μουσικής σε ανοιχτού τύπου ερωτήσεις μετά την πρώτη και μετά τη δεύτερη φάση του υποχρεωτικού εγκλεισμού και των εξ αποστάσεως μαθημάτων. Από την ανάλυση προέκυψαν τέσσερις γραμμικοί άξονες που αποτυπώνουν το φαινόμενο: από την ανεπάρκεια στην επάρκεια, από τη ματαίωση στην επιβεβαίωση, από το άγχος στην ανθεκτικότητα, και από την απομόνωση στη συλλογικότητα. Από τα συμπεράσματα φάνηκε ότι η εξ αποστάσεως διδακτική συνθήκη δυσκόλεψε το αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών μουσικής, αλλά επέτρεψε τη διατήρηση της επικοινωνίας με τους μαθητές και τις μαθήτριες και διαμόρφωσε, εν τέλει, μία θετικότερη αντίληψη ως προς τη χρήση της τεχνολογίας στο μάθημα της μουσικής.*

**Λέξεις κλειδιά:** πανδημία, ποιοτική μελέτη, εκπαιδευτικοί μουσικής, σύγχρονη και ασύγχρονη εξ αποστάσεως διδασκαλία

## The psychoemotional implications of the online teaching experience of music educators

**Mitsi Akoyunoglou**

Assistant Professor, Department of Music Studies, Ionian University  
akoyunoglou@ionio.gr

### Abstract

*The pandemic has affected the educational process in various ways, having left its psychological imprint on teachers and students. This paper attempts to investigate the psychological and emotional ramifications of the urgent and mandatory online teaching of music class during the periods of quarantine in Greece. Following a qualitative design, music teachers' responses to open-ended questions posed after both phases of compulsory quarantine and distance teaching were analyzed thematically. From the analysis, four linear axes emerged that capture the phenomenon: from inadequacy to sufficiency, from frustration to confirmation, from anxiety to resilience, and from isolation to collectivity. From the findings, it became evident that the remote teaching convention made it difficult for music teachers to feel self-efficient, but it allowed the continuation of communication with the students and formed, in the end, a more positive perception regarding the use of technology in the music lesson.*

**Keywords:** pandemic, qualitative design, music educators, synchronous and asynchronous distance learning

## **Το εκπαιδευτικό τοπίο την περίοδο της πανδημίας**

Διανύουμε ήδη τον τρίτο χρόνο της πανδημίας, μίας συνθήκης που απαίτησε, εκτός των άλλων, προσαρμογές και αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και παρουσίασε ποικίλες προκλήσεις στους εκπαιδευτικούς κάθε βαθμίδας (Onyema et al., 2020· Sun et al., 2020). Συγκεκριμένα, στο πεδίο της μουσικής εκπαίδευσης, η επείγουσα, χωρίς προετοιμασία, εξ αποστάσεως διδασκαλία που εφαρμόστηκε, κατά τα δύο πρώτα χρόνια της πανδημίας COVID-19, έφερε τους εκπαιδευτικούς μουσικής αντιμέτωπους με μία σειρά αδυναμιών και συνθηκών που ενίσχυσαν τις ανισότητες. Κύριες αιτίες των δυσκολιών ήταν οι περιορισμένες δυνατότητες της υπάρχουσας τεχνολογίας, η κοινωνικοοικονομική και τεχνολογική δυνατότητα κάθε μαθητή/τριας ή καθηγητή/τριας, η δυνατότητα τεχνολογικών παροχών κάθε σχολικής μονάδας, η μη επαρκής γνώση διαφόρων μουσικών λογισμικών προγραμμάτων, αλλά και η απουσία λογισμικών που να υποστηρίζουν τη σύγχρονη, χωρίς χρονοκαθυστέρηση, διαδικτυακή μουσική πράξη (Akoyunoglou & Domnina, 2021· Ακογιούνογλου & Κόνιαρη, 2022· Octavianii, 2021). Με δεδομένο ότι δεν έχουν ακόμα διερευνηθεί οι ψυχοσυναισθηματικές προεκτάσεις της υποχρεωτικής διαδικτυακής διδασκαλίας του μαθήματος της μουσικής κατά τις περιόδους του καθολικού εγκλεισμού στη χώρα μας, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να συμβάλει στην κατανόηση των παραμέτρων που επηρέασαν, άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο, στην ψυχική και συναισθηματική ευζωία των εκπαιδευτικών μουσικής.

## **Η ψυχολογική και συναισθηματική διάσταση**

Από τον Μάρτιο του 2020 έως και σήμερα, έχουν δημοσιευτεί αρκετές μελέτες που εστιάζουν γενικότερα στο ψυχολογικό αποτύπωμα της πανδημίας, αλλά και ειδικότερα σε μαθητές, φοιτητές και καθηγητές (Busetta et al., 2021· Kontoangelos et al., 2021· Lampraki et al., 2022). Οι Tsoukalis-Haikalis et al. (2021) επιχείρησαν μία συστηματική καταγραφή ερευνών εστιάζοντας στον ψυχολογικό αντίκτυπο της πανδημίας. Σε αυτήν φάνηκαν οι δυσκολίες που βίωσε η κοινωνία, όπως φόβος, άγχος, στρες, μοναξιά, στίγμα, απομόνωση, αισθήματα πανικού, αλλά και αυξημένα επίπεδα ενδοοικογενειακής βίας. Ειδικότερα, ως κυριότεροι παράγοντες που έχουν επιβαρύνει τους νέους κατά τη διάρκεια της πανδημίας καταγράφηκαν το άγχος της μόλυνσης, ο φόβος του θανάτου, ο αντίκτυπος της απομάκρυνσης μέλους της οικογένειας που νοσούσε, η κοινωνική απομόνωση, αλλά και η απουσία της καθημερινής ρουτίνας (Jones et al., 2021· Onyema et al., 2020· Rao & Rao, 2021).

Ενώ καταγράφηκαν θετικά στοιχεία από την παρατεταμένη διαμονή παιδιών και εφήβων με την οικογένεια στο σπίτι, υπήρξαν σημαντικές δυσκολίες από την παραμονή τους σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από ενδοοικογενειακή βία (Jones, et al., 2021). Ειδικά στους εφήβους, τα αυξημένα επίπεδα άγχους πιθανόν να οφείλονται στην περιορισμένη ιδιωτικότητα εντός του σπιτιού, στην έλλειψη ποιοτικού χρόνου και ήσυχου χώρου για την παρακολούθηση και τη μελέτη των μαθημάτων, στην κοινωνική απομόνωση ή την απουσία κοινωνικής διάδρασης μεταξύ των μαθητών, αλλά και στην απουσία υποστηρικτικών δικτύων για το ψυχικό ευ ζην, ειδικά των εφήβων (Busetta et al., 2021· Jones et al., 2021· Rao & Rao, 2021).

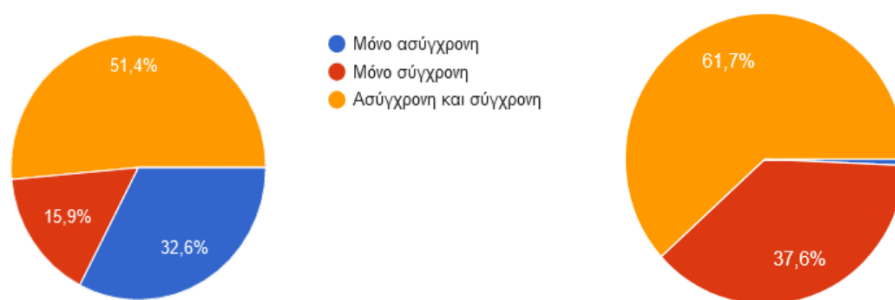
## **Διερεύνηση, ανάλυση και ανάπτυξη**

Πραγματοποιήθηκε έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίου στην Ελλάδα που κατέγραψε τον τρόπο που οι εκπαιδευτικοί μουσικής σε ποικίλα εκπαιδευτικά πλαίσια, όπως σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας βαθμίδας, μουσικά σχολεία, και ωδεία, διαχειρίστηκαν την επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία (Ακογιούνογλου & Κόνιαρη,

2022). Διερευνήθηκαν οι παράγοντες που επηρέασαν το αίσθημα της τεχνολογικής αυτο-αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών, ο τεχνολογικός εξοπλισμός, το επίπεδο του μουσικού ψηφιακού γραμματισμού, του γραμματισμού της οθόνης, καθώς και η ύπαρξη ή μη ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος. Μετά το πέρας της δεύτερης φάσης αναστολής της λειτουργίας των σχολείων διακινήθηκε ένα δεύτερο ερωτηματολόγιο.

Η παρούσα ποιοτική μελέτη (Τσιώλης, 2014) βασίζεται σε δευτερογενή θεματική ανάλυση (Braun & Clarke, 2012· Καλογεράκη, 2011) στις απαντήσεις σε ανοιχτού τύπου ερωτήσεις που συγκεντρώθηκαν από τα δύο ερωτηματολόγια, με στόχο τη διερεύνηση του ψυχολογικού και συναισθηματικού αποτυπώματος της εξ αποστάσεως διδακτικής συνθήκης, όπως την περιέγραψαν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί.

Στα δύο ερωτηματολόγια που δόθηκαν κατά τις δύο φάσεις, απάντησαν 170 και 141 εκπαιδευτικοί μουσικής αντίστοιχα, κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας. Κατά την πρώτη φάση οι μισοί συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν έναν συνδυασμό ασύγχρονης και σύγχρονης διδασκαλίας, και σχεδόν το 1/3 χρησιμοποίησε μόνο ασύγχρονη (βλ. Γράφημα 1). Αυτό διαφοροποιήθηκε αρκετά στη δεύτερη φάση καθώς το 61,7% χρησιμοποίησε ασύγχρονη και σύγχρονη σε συνδυασμό, το 37,6% μόνο σύγχρονη διδασκαλία και μόνο ένας από τους συμμετέχοντες χρησιμοποίησε αποκλειστικά ασύγχρονη διδασκαλία.



Γράφημα 1. Τρόπος διδασκαλίας στην α' και β' φάση των εξ αποστάσεως μαθημάτων

Πιθανοί παράγοντες για αυτή τη διαφοροποίηση είναι από τη μία η υποχρεωτική διεξαγωγή του μαθήματος της μουσικής στο εξ αποστάσεως πρόγραμμα κατά τη δεύτερη φάση, και από την άλλη η εξοικείωση με τη χρήση των εργαλείων σύγχρονης και ασύγχρονης, η διεύρυνση και υλοποίηση τηλε-μαθημάτων από καθηγητές ωδείων, η απόκτηση της τεχνογνωσίας και η εμπειρία της πρώτης φάσης που επέτρεψε μία διαφορετική αποδοχή αυτής της συνθήκης.



Γράφημα 2. Διαφοροποίηση ποσοστού από την α' φάση στη β' φάση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Ως προς τη συμμετοχή των μαθητ(ρι)ών, στη δεύτερη φάση, οι μισοί ερωτηθέντες παρατήρησαν αύξηση του αριθμού των μαθητών, το 11,3% δεν παρατήρησε διαφορά και μόνο το 4% παρατήρησε μείωση (βλ. Γράφημα 2). Σημαντικό να σημειωθεί, ότι τέσσερις στους πέντε εκπαιδευτικούς παρατήρησαν 75-100% συμμετοχή των μαθητών στις ψηφιακές τους τάξεις στα μαθήματα σύγχρονης διδασκαλίας στη δεύτερη φάση, σε αντίθεση με τα πολύ χαμηλά ποσοστά συμμετοχής της πρώτης φάσης. Η εξοικείωση των μαθητών και των εκπαιδευτικών με τα εργαλεία και τη διδασκαλία μέσω οθόνης, ο νέος τεχνολογικός εξοπλισμός που αποκτήθηκε σε κάποιες περιπτώσεις, αλλά και η σιγουριά ότι είναι ένα προσωρινό μέτρο είναι πιθανά κάποιες από τις αιτίες.

Για τη διερεύνηση των ψυχολογικών και συναισθηματικών προεκτάσεων αυτής της διδακτικής συνθήκης πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση και κωδικοποίηση με τη χρήση του λογισμικού Atlas.ti στις απαντήσεις και των δύο ερωτηματολογίων. Από την ανάλυση προέκυψαν τέσσερις γραμμικοί άξονες που αποτυπώνουν το φαινόμενο: από την ανεπάρκεια στην επάρκεια, από την ματαίωση στην επιβεβαίωση, από το άγχος στην ανθεκτικότητα, και από την απομόνωση στη συλλογικότητα.

### **Ανεπάρκεια και επάρκεια σύμμικτα**

Κατά την επείγουσα εξ αποστάσεως διδακτική συνθήκη αρκετοί εκπαιδευτικοί μουσικής αναμετρήθηκαν με τον εαυτό τους, ως μουσικοί, ως δάσκαλοι, ως επαγγελματίες. Κάποιοι δήλωσαν ότι είναι «παντός καιρού» και ότι «με την εξ αποστάσεως διδασκαλία δεν προβληματίστηκαν, αλλά πειραματίστηκαν», ενώ κάποιοι άλλοι ότι αποτέλεσε μία δυσάρεστη εμπειρία σε πολλαπλά επίπεδα. Βρέθηκαν να αμφισβητούν την επαγγελματική τους ταυτότητα και αισθάνθηκαν εκτεθειμένοι, χωρίς υποστήριξη, και χωρίς τη δυνατότητα να παρέχουν εκπαίδευση σε όλους τους μαθητές. Μία συμμετέχουσα ανέφερε ότι ένιωσε, «ανήμπορη όταν συνειδητοποίησα ότι κάποιοι μαθητές δεν έχουν την δυνατότητα να παρακολουθήσουν ενώ θέλουν, κι εγώ δεν μπορώ να βοηθήσω πέρα από το να ανεβάσω το βίντεο που είδαμε στην eclass», εκφράζοντας πρωτόγνωρα συναισθήματα ανεπάρκειας, ειδικά για εκπαιδευτικούς μουσικής με χρόνια διδακτική εμπειρία σε εκπαιδευτικές δομές. Εξαιτίας των πολλών διαφοροποιήσεων που απαιτούνται για ένα εξ αποστάσεως μάθημα μουσικής, αρκετοί μουσικοπαιδαγωγοί επιχείρησαν να ενισχύσουν την επάρκειά τους παρακολουθώντας σεμινάρια και επιμορφώσεις για ψηφιακά μουσικά εργαλεία.

Αντικρουόμενα όμως ήταν τα βιώματα από το ίδιο το μάθημα. Από τη μία εκφράστηκαν αισθήματα αναζωογόνησης από την μεγάλη συμμετοχή των μαθητών στα μαθήματα σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης και από την άλλη παρατηρήθηκαν αμέτοχοι και κουρασμένοι οι μαθητές ως παθητικοί δέκτες. Χαρακτηριστική η φράση «δεν μπορούμε να τραγουδήσουμε όλοι μαζί» που περιγράφει την απογοήτευση δασκάλων και μαθητών. Φάνηκε ότι ψυχολογικά δυσκολεύτηκαν να διαχειριστούν συνθήκες όπως την απουσία συλλογικών μουσικών δραστηριοτήτων, την αδυναμία εξοικείωσης και γνωριμίας με τα παιδιά της πρώτης τάξης, την έλλειψη προσωπικής δια ζώσης επαφής με κάθε μαθητή ή μαθήτρια στο μουσικό όργανο, αλλά και την αμέλεια και αδιαφορία που εμφάνιζαν τα ίδια τα παιδιά.

### **Ματαίωση και επιβεβαίωση ταυτόχρονα**

Το αίσθημα της ματαίωσης ήταν έκδηλο στις αφηγήσεις των περισσότερων, ειδικά μετά την πρώτη φάση. Αναφέρθηκαν στον φόβο της ανεργίας, στην ανασφάλεια για το μέλλον, στην πίεση από μερίδα διευθυντών σχολείων που ενίσχυε αισθήματα ενοχοποίησης, στο άγχος μίας πιθανής υποβάθμισης της δουλειάς, αλλά και στην αδυναμία εξέλιξης του χαρακτήρα του μαθήματος της μουσικής. Εκφράστηκαν

ανησυχίες για το εργασιακό, και κατ' επέκταση, βιοποριστικό μέλλον, «είμαι αναπληρώτρια, άρα 'αναλώσιμη'», καθώς και φόβος ότι η χρήση των τεχνολογικών μέσων οδηγεί το εκπαιδευτικό σύστημα στο να «μας 'καταργήσουν'».

Φάνηκε όμως να διαφοροποιούνται οι καθηγητές ως προς τα βιώματά τους από το ίδιο το μάθημα, από τις συναντήσεις με τις μαθητικές ομάδες των τάξεων, αλλά και από την αντιμετώπιση του μαθήματος από το σύνολο των μαθητ(ρι)ών. Κάποιοι εξέφρασαν ικανοποίηση, χαρά, και επιβεβαίωση από την αποδοχή του μαθήματός τους από την τάξη. Όπως αναφέρθηκε, «πολλοί μαθητές μου έλεγαν ότι περίμεναν τα μαθήματα της μουσικής για να περάσουν ωραία και μου ζητούσαν κι άλλα παιχνίδια ή δραστηριότητες», και αλλού ειπώθηκε, «με ευχαρίστησε πολύ η επικοινωνία με τους μαθητές μου». Αντίθετα, για άλλους η εμπειρία περιγράφηκε ως δυσάρεστη και περιοριστική, τονίζοντας ότι «η μη φυσική παρουσία μου σε σχολική τάξη δε με βοηθά να αλληλεπιδρώ μουσικά πρόσωπο με πρόσωπο με τα παιδιά», και «αισθάνομαι μια μηχανή που απλά προσφέρω τις γνώσεις μου ψηφιακά χωρίς να ξέρω αν αυτό που έδωσα έχει πάει σε όλα τα παιδιά και τα έχει βοηθήσει να αναπτύξουν τις μουσικές τους δεξιότητες».

Τα αισθήματα ματαίωσης, θυμού και φόβου που βιώθηκαν, αποτυπώνονται στη φράση «νιώθω άρνηση για τη δουλειά μου το τελευταίο διάστημα» η οποία περιγράφει μία συνθήκη που θεωρήθηκε δύσκολη για να την διαχειριστεί ένας εκπαιδευτικός μουσικής.

### **Άγχος και ανθεκτικότητα σε συνδυασμό**

«Βαριά ευθύνη» χαρακτήρισαν οι συμμετέχοντες τη χωρίς υποστήριξη διεξαγωγή τηλε-διδασκαλίας και κάποιοι βίωσαν πίεση από τη διεύθυνση της σχολικής τους μονάδας, γεγονός που επιβάρυνε το εργασιακό στρες και ενίσχυσε ένα μη διαχειριζόμενο γενικευμένο άγχος. Εκφράστηκε η δεινή θέση στην οποία βρέθηκαν χωρίς συναδελφική, ψυχολογική, θεσμική ή άλλη υποστήριξη: «έχω αφηθεί μόνη μου να βρω λύση σε σοβαρά ζητήματα και δεν είμαι ικανοποιημένη από τον τρόπο που η πολιτική ηγεσία διαχειρίζεται την κατάσταση». Αντίθετα, για άλλους, η εξ αποστάσεως συνθήκη φαίνεται ότι ενίσχυσε το αίσθημα ασφάλειας, καθώς ήταν έκδηλος ο φόβος της νόσησης, αλλά και του άγχους που τον συνοδεύει: «νομίζω πως αισθάνομαι πιο ασφαλής με την εξ αποστάσεως διδασκαλία, άρα θα αποδώσω και καλύτερα».

Η απαιτητική και πολύωρη προετοιμασία των μαθημάτων και η διδασκαλία μουσικής μπροστά στην οθόνη ενίσχυσαν τη σωματική και ψυχολογική κόπωση. Ταυτόχρονα, αισθάνθηκαν εκτεθειμένοι σε πολλά επίπεδα κατά τη διάρκεια διεξαγωγής των μαθημάτων. Ενώ το μάθημα στην τάξη παρέχει στους εκπαιδευτικούς μουσικής ιδιωτικότητα και περιφρουρείται από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, το διαδικτυακό μάθημα είναι ανοιχτό και το πλαίσιο του διασφαλίζεται μόνο με τη σύμφωνη γνώμη και πρακτική όλων των συμμετεχόντων, κάτι που φάνηκε ότι δεν ήταν πάντα εφικτό με το μαθητικό σύνολο.

Εκφράστηκε απογοήτευση από συμπεριφορές μαθητών, καθώς κάποιοι βιντεοσκοπούσαν τα μαθήματα, άλλοι είχαν πάντα κλειστές κάμερες, άλλοι αντάλλασσαν μηνύματα την ώρα του μαθήματος, ενώ άλλοι παρέμειναν σε όλα τα μαθήματα «βουβοί». Στη δεύτερη φάση, παρόλο που οι εκπαιδευτικοί φάνηκε να αναπτύσσουν ψυχική ανθεκτικότητα και ένας μεγαλύτερος αριθμός παιδιών συνδεόταν στα μαθήματα, παρατηρήθηκε αδιαφορία και κούραση από το μαθητικό σύνολο. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην κόπωση που επήλθε συσσωρευτικά λόγω των πολλών μηνών τηλε-μαθημάτων, στο μούδιασμα της κοινωνικής απομόνωσης λόγω των συνθηκών της πανδημίας, αλλά και στην επιβαρυνόμενη ψυχολογία ατομικά και συλλογικά.

## Απομόνωση και συλλογικότητα σε διάλογο

Αν και το μάθημα της μουσικής αποτελεί συλλογική δραστηριότητα με δυνατότητα να «δέσει» ομάδες, στην περίοδο της πανδημίας ενίσχυσε αισθήματα απομόνωσης. Εκφράστηκαν πολλές δυσκολίες οικειοποίησης της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, όπως ότι, «η απόσταση από τους μαθητές μου με κάνει να αισθάνομαι μελαγχολία», «η ψηφιακή επικοινωνία οδηγεί στην αποξένωση», και ότι αισθάνθηκαν «απομάκρυνση από μαθητές και συναδέλφους». Φαίνεται ότι δοκιμάστηκαν οι διαπροσωπικές σχέσεις και χάθηκαν ευκαιρίες για ουσιαστική διαζώσης γνωριμία με τα παιδιά, καθώς η απόσταση δεν επέτρεψε να δημιουργηθούν ή να ενισχυθούν οι δεσμοί μεταξύ εκπαιδευτικών και μεταξύ μαθητριών.

Η «απρόσωπη διαδικασία» όπως χαρακτηρίστηκε, απομάκρυνε τους εκπαιδευτικούς από το μαθητικό σύνολο και περιορίσε την ουσιαστική επικοινωνία, μιας και «οι ανθρώπινες σχέσεις δυσκολεύουν μέσα από το διαδίκτυο». Χαρακτηριστικά μία συμμετέχουσα περιγράφει: «Όταν για πρώτη φορά "μπήκα" για λίγα λεπτά σαν επισκέπτρια σε ένα τμήμα της Δ για να τα χαιρετήσω... Πήρα μεγάλη απογοήτευση όταν τα είδα τόσο "κουμπωμένα", σοβαρά και ψυχρά!!!», καθώς απουσίαζαν ο αυθορμητισμός και η ζωντάνια της τάξης. Αυτή η φράση αποτυπώνει εύγλωττα το αίσθημα που βίωσαν οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί μουσικής στα μαθήματα που κλήθηκαν να κάνουν μέσω οθόνης.

Φαίνεται ότι η διαδικτυακή μουσική συνάντηση «μειώνει στο ελάχιστο την προθυμία [των μαθητών] να συμμετέχουν σε μουσικές δράσεις ως μέλη μουσικών συνόλων». Οι αδυναμίες της τεχνολογίας, της τηλε-διδασκαλίας και της απόστασης δυσκόλεψαν την ενίσχυση του αισθήματος της συλλογικότητας της τάξης. Παρόλα αυτά, οι εκπαιδευτικοί μουσικής επιχείρησαν να στηρίζουν και να ενισχύσουν το αίσθημα της συλλογικότητας είτε κάνοντας πρόβες ομαδικού τραγουδιού με κλειστά μικρόφωνα, είτε χρησιμοποιώντας συνεργατικά μουσικά ψηφιακά προγράμματα, ή με τη χρήση βίντεο με στόχο ένα συλλογικό μουσικό αποτέλεσμα.

## Αντί επιλόγου

Σε ένα ήδη ασταθές κοινωνικο-οικονομικό κλίμα που επιβαρύνθηκε από την πανδημία της COVID-19, οι καθηγητές μουσικής κλήθηκαν να ανταποκριθούν, παρέχοντας εξ αποστάσεως μαθήματα μουσικής. Ποικίλοι στρεσογόνοι παράγοντες όπως ο φόβος της ανεργίας, οι εκπτώσεις στην ποιότητα του μαθήματος, ο φόβος της τεχνολογικής ανεπάρκειας, η οικονομική επισφάλεια, ο φόβος της νόσησης, και η αβεβαιότητα του αύριο προέκυψαν από την ανάλυση, στοιχεία που συνάδουν με ευρήματα άλλων μελετών (Busetta et al., 2021· Onyema et al., 2020). Κυρίαρχα ήταν τα αισθήματα ματαίωσης, άγχους, ανεπάρκειας και απομόνωσης στις καταγραφές μεγάλης μερίδας των εκπαιδευτικών μουσικής. Όπως αναφέρθηκε, «η πρακτική της απομόνωσης που συνοδεύει την εξ αποστάσεως διδασκαλία, επιβαρύνει πάρα πολύ την ανθρώπινη ψυχολογία», περιγράφοντας τη συναισθηματική μοναξιά που έχει επισημανθεί και αλλού (Lampraki et al., 2022).

Φαίνεται ότι η πρώτη φάση των εξ αποστάσεως μαθημάτων εκπαίδευσε και ενδυνάμωσε τους συμμετέχοντες, με αποτέλεσμα να προχωρήσουν σχεδόν όλοι σε σύγχρονη διδασκαλία στη δεύτερη φάση. Όμως, η γνώση διαχείρισης μιας ψηφιακής τάξης δεν ήταν αρκετή για να αντιμετωπιστούν οι αδυναμίες και οι ελλείψεις που συνέχισαν να βιώνουν. Η απώλεια του πραξιακού χαρακτήρα του μαθήματος της μουσικής, η αδυναμία ουσιαστικής επικοινωνίας με τους μαθητές, η απουσία διάδρασης με άλλους καθηγητές, η ήττα στη μάχη με την υπάρχουσα τεχνολογία, η απομόνωση, η σωματική και ψυχική κούραση, αλλά και οι μοναχικές επισκέψεις σε ψηφιακές τάξεις με

κλειστές κάμερες και κλειστά μικρόφωνα, ήταν κάποιες από τις αιτίες. Από την άλλη, η τηλε-εκπαίδευση επέτρεψε να διατηρηθεί η επικοινωνία με τους μαθητές, να συνεχιστεί η επαφή με τη μουσική, να εκπαιδευτούν οι μουσικοπαιδαγωγοί κάθε βαθμίδα στη χρήση ψηφιακών εργαλείων και να εμπλουτιστεί το εκπαιδευτικό υλικό. Όπως αναφέρθηκε, «η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι ένας σύγχρονος, σημαντικός και συμπληρωματικός τρόπος εκπαίδευσης», και μάλλον είναι καλό να τονιστεί η λέξη «συμπληρωματικός».

### Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ακογιούνου, Μ., & Κόνιαρη, Δ. (2022). Διερεύνηση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών μουσικής στην εξ αποστάσεως διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής λόγω της πανδημίας του COVID-19. Στο Π. Βούβαρης, Κ. Καρδάμης, Γ. Κίτσιος, Ε. Σπυράκου, Ι. Σταϊνχάουερ & Ι. Φούλιας (Επιμ.), *Πρακτικά του 12ου Διατμηματικού Μουσικολογικού Συνεδρίου* υπό την αιγίδα της Ελληνικής Μουσικολογικής Εταιρείας (Θεσσαλονίκη, 27-29 Νοεμβρίου 2020) (σσ. 435-454). Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Akoyunoglou, M., & Domnina, N. (2021). "Corona-lessons" for reaching socially disadvantaged students in the hybrid classroom. In M. Pabst-Krueger & A. Ziegenmeyer (Eds.), *Perspectives for music education in schools after the pandemic* (pp. 61-71), A joint publication by authors of the network of Music Teacher Associations in Europe (MTA).
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57-71). American Psychological Association.
- Busetta, G., Campolo, M.G., Fiorillo, F., Pagani, L., Panarello, D., & Augello, V. (2021). Effects of COVID-19 lockdown on university students' anxiety disorder in Italy. *Genus*, 77(1), 25. <https://doi.org/10.1186/s41118-021-00135-5>
- Jones, K., Mallon, S., & Schnitzler, K. (2021). A scoping review of the psychological and emotional impact of the COVID-19 pandemic on children and young people. *Illness, Crisis & Loss*. <https://doi.org/10.1177/10541373211047191>
- Καλογεράκη, Σ. (2011). Δευτερογενής ανάλυση ποσοτικών δεδομένων: Μια μεθοδολογική επιλογή με πολλαπλά οφέλη και περιορισμούς. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης & Γ. Κάλλας (Επιμ.), *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Κοινωνική Έρευνα* (σσ.161-188). Νήσος.
- Kontoangelos, K., Economou, M., & Papageorgiou, C. (2020). Mental health effects of COVID-19 pandemic: A review of clinical and psychological traits. *Psychiatry investigation*, 17(6), 491-505. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0161>
- Lampraki, C., Hoffman, A., Roquet, A., & Jopp, D.S. (2022). Loneliness during COVID-19: Development and influencing factors. *PLOS ONE* 17(3), Article e0265900. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0265900>
- Octaviani, K. (2021). Music education in the Covid-19 pandemic: Challenges of distance learning and digital platforms. *Proceedings of the 4th International Conference on Arts and Arts Education (ICAAE 2020)*, 146-149.
- Onyema, E., Eucheria, N.C., Obafemi, F., Sen, S., Atonye, F.G., Sharma, A., & Alsayed, A.O. (2020). Impact of coronavirus pandemic on education. *Journal of Education and Practice*, 11(13), 108-121. <https://doi.org/10.7176/JEP/11-13-12>
- Rao, M. E., & Rao D. M. (2021) The mental health of high school students during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Education*, 6. <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.719539>
- Sun, L., Tang, Y., & Zuo, W. (2020). Coronavirus pushes education online. *Nature Materials*, 19(6), 687-687.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Κριτική.
- Tsoukalis-Chaikalis, N., Demsia, S.F., Stamatopoulou, A., & Chaniotis, D. (2021). Systematic mapping study of Covid-19 psychological impact. *Health Science Journal*, 15(3), 820.